



Tagamõisa puisniidu ja Tagamõisa hoiuala kaitsekorralduskava aastateks 2012-2021



KESKKONNAAMET



Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond



Eesti tuleviku heaks

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Kaitsekorralduskavaga hõlmatava ala üldisloomustus	4
1.1. Asend ja loodusolud	4
1.2. Kaitse-eesmärgid ja kaitsekord.....	6
1.3. Asustus ja maakasutus	7
1.4. Huvigrupid	9
2. Kaitsekorralduskavaga hõlmatava ala väärtused	11
2.1. Bioloogilised väärtused	11
2.1.1. Elupaigatüübid.....	11
2.1.2. Liigid	17
2.1.2.4. Apteegikaan	23
2.2. Maastikulised ja esteetilised väärtused.....	23
2.3. Rekreatiivsed väärtused	25
3. Kaitse-eesmärkide saavutamist mõjutavad tegurid ja vajalikud meetmed.....	26
3.1. Bioloogilised väärtused	26
3.1.1. Elupaigatüübid.....	26
3.1.2. Liigid	29
3.2. Pool-looduslike koosluste hooldamine	41
3.3. Seire ja inventuurid.....	44
3.3.1. Seire	44
3.3.2. Inventuurid.....	44
3.4. Info ja teavitamine	45
3.5. Maastikuliste ja rekreatiivsete väärtuste parandamine	45
3.6. Kaitsevormi muutmine	46
3.7. Kokkuvõtte kaitstavate alade väärtustest, ohuteguritest ja meetmetest.....	47
4. Tegevuskava	54
5. Tulemuslikkuse hindamine.....	59
6. Kasutatud kirjandus	61
Lisad	62
Lisa 1. Tagamõisa hoiuala kaitsekorralduslikult olulised haudelinnud	
Lisa 2. Veelindude mittepesitsusaegsed kogumid Tagamõisa hoiualal	
Lisa 3. Väljavõte Vabariigi Valitsuse määrusest 27.07.2006 nr 176. Hoiualade kaitse alla võtmine Saare maakonnas	
Lisa 4. Kaitsekorralduslike tegevuste kaart	

Sissejuhatus

Kaitseala Tagamõisa puisniit (edaspidi kaitseala) ja Tagamõisa hoiuala (edaspidi hoiuala) asuvad Saaremaal Kihelkonna vallas Tagamõisa poolsaarel ja seda ümbritseval merealal. Kaitseala on kaitse all alates 1957. aastast, hoiuala alates 2006. aastast. Nii hoiu- kui kaitseala (edaspidi koos ka kaitstavad alad) kuuluvad Tagamõisa loodus- ja linnuala koosseisu.

Looduskaitseaduse kohast kaitsekorralduskava (edaspidi lühendina KKK) kõnealusele alale varem koostatud ei ole. Küll koostas Sihtasutus Säästva Eesti Instituut 2002. aastal Hollandi-Eesti projekti MATRA-SPA MAT0/ES/9/1 “Linnuhoiualade väljavalimine Natura 2000 võrgustiku jaoks Eestis” raames Tagamõisa Natura-ala pilootkaitsekorralduskava koos tegevuskavaga aastateks 2003-2010. Ametlikku kinnitust see kava ei saanud ja seega puudus ka organisatsioon, kes oleks kava elluviimise eest vastutanud. Siiski on pilootkaitsekorralduskavas toodud eesmärgid ka praegu aktuaalsed ja osa tegevuskavas seatud tegevusi ellu viidud.

Käesoleva KKK eesmärk on selgitada KKK-ga hõlmatud piirkonna bioloogilised ja maastikulised väärtused, vastavalt väärtustele täpsustada kaitse-eesmärke, selgitada mõjutegurid ja leida meetmed kaitse-eesmärkide saavutamiseks. Kaitse-eesmärgid on antud vähemalt 30 aasta perspektiivis. KKK juurde kuulub tegevuskava järgmiseks kümneks aastaks koos eelarvega.

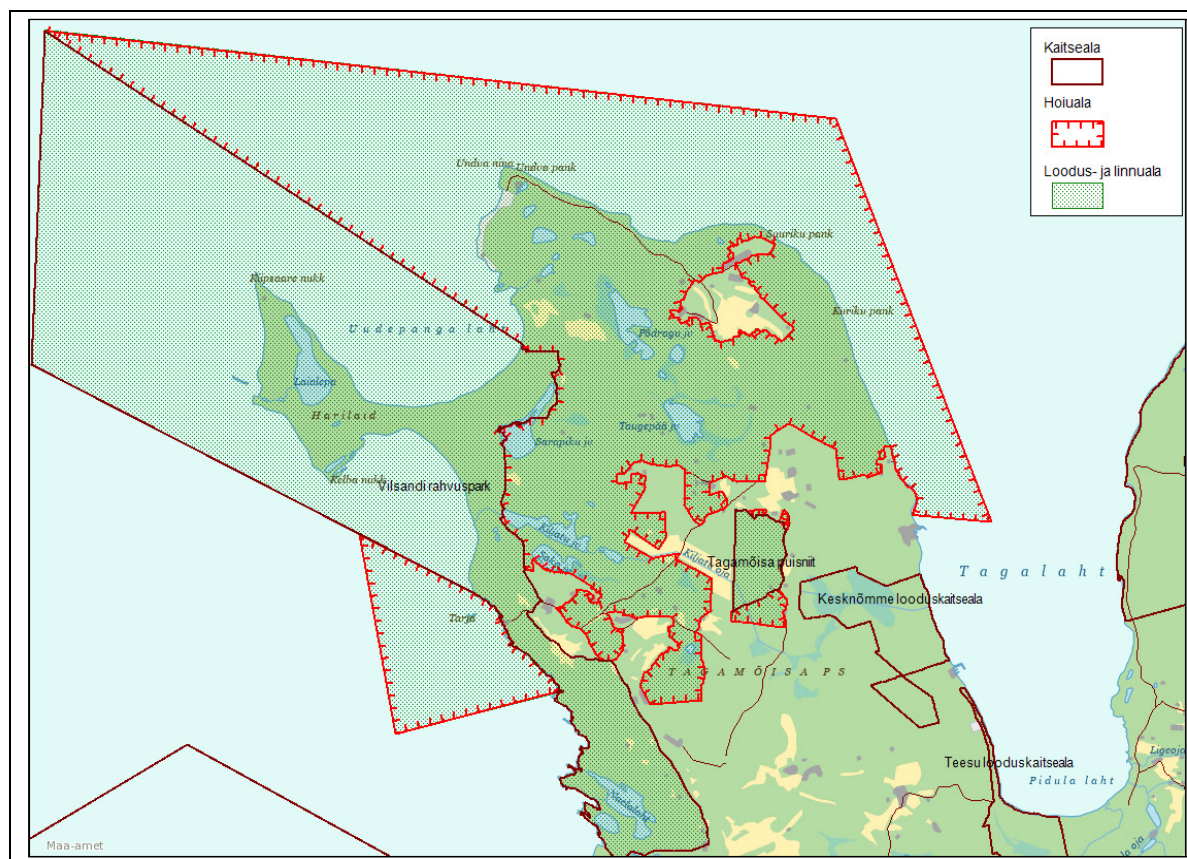
KKK koostaja on OÜ Consultare juhatuse liige Kristo Kiiker. Keskkonnaametist oli KKK kordineerijaks ja töö vastuvõtjaks kaitse planeerimise spetsialist Gunnar Raun. KKK avalikustamise koosolek toimus 22.09.2010 Tagamõisa seltsimajas. Koosolekul osalesid kohalikud elanikud, MTÜ Tagamõisa, Kihelkonna Vallavalitsuse ja Keskkonnaameti esindajad. Seltsimajas toimus konstruktiivne arutelu Tagamõisa piirkonna arengu ja kaitse korraldamise teemal. Koosolekul tehtud ettepanekuid arvestati KKK koostamisel.

KKK tulemuslikkust hinnatakse vähemalt kord kaitsekorraldusperioodi jooksul ala valitseja poolt. Tulemuslikkuse hindamisel analüüsitakse, kas KKK-s ettenähtud tegevused on ellu viidud ning kui efektiivselt need aitasid kaasa kaitse-eesmärkide saavutamisele. Tulemuslikkust hinnatakse väärtuste, koosluste ja liikide seisundi põhjal.

1. Kaitsekorralduskavaga hõlmatava ala üldisloomustus

1.1. Asend ja loodusolud

Kaitseala Tagamõisa puisniit pindalaga 132,8 ha ja Tagamõisa hoiuala pindalaga 7889,3 ha (sellest maismaal 3383,1 ha) asuvad Saaremaa loodeosas Tagamõisa poolsaarel ja seda ümbritseval merealal (joonis 1). Mõlemad objektid kuuluvad Tagamõisa loodus- ja linnuala koosseisu, mille pindala on 13482,43 ha (sellest maismaal 5074,21 ha). Linnu- ja loodusala hõlmab ka Vilsandi rahvusparki jäävaid alasid Tagamõisa poolsaarel.



Joonis 1. Kaitseala Tagamõisa puisniit ja Tagamõisa hoiuala asend

Ligikaudu pool Tagamõisa poolsaare territooriumist on erinevate looduskaitsete piirangutega. Lisaks eelpool nimetatutele asuvad Tagamõisa poolsaarel veel Kesknõmme looduskaitseala ja osa Teesu looduskaitsealast.

Administratiivselt asub kaitseala Kihelkonna valla Tagamõisa ja Sepise külades ning hoiuala Kalmu, Kuralase, Kõruse, Lätiniidi, Metsaküla, Neeme, Rannaküla, Sepise, Tagamõisa, Tammese, Tohku, Undva ja Vaigu külade territooriumil.

Aluspõhi on Tagamõisa poolsaarel maapinnale lähedal ja paljandub pankadel ja loodudel. Tagamõisa poolsaare tipus kulgeb Siluri ladestu Jaani ja Jaagurahu lademe avamuste piir. Jaani lade on Saaremaal paljanduvatest lademetest vanim. Lade on suhteliselt pehme, koosneb savikast lubjakivist, merglist ning dolomiidist. Sellel lasub Jaagurahu lade, kuhu kuuluvad kõvad biohermlubjakivid ning biohermne dolomiit. Jaagurahu lademe kõvemate, kulumisele vastupidavamate, kivimite või kivimikehade (biohermide) tõttu on kujunenud katkendlik pankrannavöönd - Siluri ehk Lääne-Eesti klint. Siluri klindi vööndisse jäävad Kuriku pank (pikkus 1,3 km, kõrgus 3,5 m), Suuriku pank (1,6 km, 8 m) ja Undva ehk Tõrvasoo pank (pikkus 500 m, kõrgus 2,5 m).

Rannatüüpidest valdavad klibu- ja pankrannad, vähesel määral ulatub hoiuala piiridesse Uudepanga lahe äärne liivarand.

Tagamõisa poolsaare põhjaosa on Saaremaa kõige järvederikkaim piirkond. Siin on paarkümmend madalat järve, millest paljud kinni kasvamas. Suuremad järved on Kiljatu (pindala 40,2 ha), Saka (20 ha), Sarapiku (39,3 ha), Põdragu (38,9 ha) ja Taugepää järv (16,4 ha).

Tagamõisa on väga vana asustusala ja inimtegevuse tulemusena on siin tekkinud pärandkultuurmaastik. Tagamõisa poolsaare taimkattes domineerivad loopealsed: lagedad looniidud, lookadastikud ja loometsad. Loopealsed kui looduslikud kompleksid on Euroopas ja kogu maailmas piiratud levikuga. Kahjuks on majandamise puudumise tõttu viimastel aastakümnetel loometsade osakaal suurenenud, osaliselt ka loodude metsastamise tõttu, ning avatud alade osakaal vähenenud. Poolsaare loodenurgas olevale järvede piirkonnale on iseloomulik liigirikaste madalsoolaikude esinemine madalaveeliste järvede serva-aladel. Poolsaare idaosas, moreense päritoluga pinnakattel, esineb nn boreonemoraalseid männikuid, mis on Eestis suhteliselt kitsa levikuga. Tagamõisa poolsaar on olnud kuulus oma liigirikaste puisniitude poolest, kuid praeguseks on kaitsealal säilinud vaid ligi 10 ha suurune regulaarselt hooldatav puisniit.

1.2. Kaitse-eesmärgid ja kaitsekord

Kaitseala Tagamõisa puisniit on kaitse alla võetud Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega 11. juulist 1957. a. nr. 242 “Abinõudest looduskaitse organiseerimiseks Eesti NSV-s”, millega moodustati Tagamõisa botaaniline keeluala. Vastavalt planeeritavale Tagamõisa looduskaitseala kaitse-eeskirja eelnõule on looduskaitseala kaitse-eesmärk kaitsta:

- 1) Saaremaale tüüpilisi ja hästi säilinud liigirikkaid puisniidu- ja salumetsakooslusi;
- 2) elupaigatüüpe, mida nõukogu direktiiv 92/43/EMÜ looduslike elupaikade ning loodusliku loomastiku ja taimestiku kaitse kohta (EÜT L 206, 22.07.1992, lk 7–50) nimetab I lisas. Need on lood (alvarid) (6280* – tärniga * on tähistatud esmatahtsad elupaigatüübid), puisniidud (6530*), vanad laialehised metsad (9020*), puiskarjamaad (9070) ning soostuvad ja soo-lehtmetsad (9080*);
- 3) liiki, mida nõukogu direktiiv 92/43/EMÜ nimetab II lisas – suurt-mosaiikliblikat (*Hypodryas maturna*), ning kaitsealuseid loomaliike vareskaera-aasasilmikut (*Coenonympha hero*) ja sõõrsilmikut (*Lopinga achine*);
- 4) kaitsealuseid taimeliike harilikku luuderohu (*Hedera helix*), jumalakäppa (*Orchis mascula*), varjulustet (*Bromus benekenii*), lamavt ristikut (*Trifolium campestre*), harilikku käoraamatut (*Gymnadenia conopsea*), kahelehist käokeelt (*Platanthera bifolia*), vööthuul-sõrmkäppa (*Dactylorhiza fuchsii*), odajas astelsõnajalga (*Polystichum lonchitis*) ja mets-õunapuud (*Malus sylvestris*).

Kaitse-eeskirja eelnõu kohaselt jaguneb loodav looduskaitseala üheks sihtkaitsevööndiks ja üheks piiranguvööndiks. Praegu kehtivad kaitsealal looduskaitseaduse paragrahv 14 kohased üldised kitsendused.

Tagamõisa hoiuala kaitse-eesmärk¹ on nõukogu direktiivi 92/43/EMÜ I lisas nimetatud elupaigatüüpide – rannikulõugaste (1150*), esmaste rannavallide (1210), merele avatud pankrandade (1230), rannaniitude (1630*), püsitaimestuga liivarandade (1640), eelluidete (2110), valgete luidete ehk liikuvate rannikuluidete (2120), hallide luidete ehk kinnistunud rannikuluidete (2130*), metsastunud luidete (2180), vähe- kuni kesktoiteliste kalgiveeliste järvede (3140),

¹ Hoiualade kaitse alla võtmine Saare maakonnas. Vabariigi Valitsuse 27. juuli 2006. a määrus nr 176

kadastike (5130), lubjarikkal mullal kuivade niitude (6210), lubjavaesel mullal liigirikaste niitude (6270*), loodude (6280*), aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niitude (6510), puisniitude (6530*), siirde- ja õõtsiksoode (7140), lääne-mõõkrohuga lubjarikaste madalsoode (7210*), liigirikaste madalsoode (7230), vanade loodusmetsade (9010*), vanade laialehiste metsade (9020*), oosidel ja moreenikuhjatistel kasvavate okasmetsade (9060), puiskarjamaade (9070), soostuvate ja soolehtmetsade (9080*), II lisas märgitud liikide – soohiilaka (*Liparis loeselii*), kauni kuldkinga (*Cypripedium calceolus*) ja madala unilooga (*Sisymbrium supinum*) elupaikade kaitse, samuti Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi 2009/147/EÜ I lisas nimetatud linnuliikide ja I lisas nimetatud rändlinnuliikide elupaikade kaitse. Linnuliigid, kelle elupaiku kaitstakse, on: hallpõskpütt (*Podiceps grisegena*), kümnokk-luik (*Cygnus olor*), väikeluik (*Cygnus columbianus bewickii*), hallhani (*Anser anser*), piilpart (*Anas crecca*), sinikael-part (*Anas platyrhynchos*), hahk (*Somateria mollissima*), kirjuhahk (*Polysticta stelleri*), aul (*Clangula hyemalis*), sõtkas (*Bucephala clangula*), väikekoskel (*Mergus albellus*), rohukoskel (*Mergus serrator*), merikotkas (*Haliaeetus albicilla*), roo-loorkull (*Circus aeruginosus*), kanakull (*Accipiter gentilis*), raudkull (*Accipiter nisus*), hiireviu (*Buteo buteo*), rukkirääk (*Crex crex*), sookurg (*Grus grus*), liivatüll (*Charadrius hiaticula*), alk (*Alca torda*), krüüsel (*Cephus grylle*), nõmmelõoke (*Lullula arborea*), vööt-põõsalind (*Sylvia nisoria*) ja punaselg-õgija (*Lanius collurio*).

Looduskaitseeaduse paragrahv 32 kohaselt on hoiualal keelatud nende elupaikade ja kasvukohtade hävitamine ja kahjustamine, mille kaitseks hoiuala moodustati ning kaitstavate liikide oluline häirimine, samuti tegevus, mis seab ohtu elupaikade, kasvukohtade ja kaitstavate liikide soodsa seisundi. Samuti on hoiualal keelatud metsaraie, kui see võib rikkuda kaitstava elupaiga struktuuri ja funktsioone või ohustada elupaigale tüüpiliste liikide säilimist.

Hoiualal kavandatava tegevuse mõju elupaikade ja liikide seisundile hinnatakse keskkonnamõju (eel)hindamise käigus.

1.3. Asustus ja maakasutus

Tagamõisa poolsaare asustus oli põhiosas väljakujunenud juba 17. sajandi lõpuks. Struktuurilt on siin nii sumbkülasid (nt Tammese ja Kehila), sumbja keskusega hajakülasid (nt Kõruse ja Undva)

kui hajakülasid. Tänapäevaks on neist küladest säilinud valdavalt struktuur (teed, kiviaiad), paljud taluhooned on hävinenud. Traditsioonilisi rannakülasid, kus talud paiknesid sumbjalt või reana vahetult mererannal (nagu nt Tagaranna ja Panga külad Mustjala vallas) Tagamõisas ei ole, küll oli igal külal kalapüügiks lähedal olev rand, kus asusid rannamajad, võrguaiad ja paadid.

Traditsioonilised tegevusalad olid kalandus ja põllumajandus.

Märkimisväärne on Tagamõisa poolsaare, eriti selle põhjaosa, kunagine rohke militaarkasutus. Juba I maailmasõja ajal alustati Undvas vene sõjaväe poolt rannakaitsepatareide ehitamist. Tagamõisas oli 3 Nõukogude Liidu sõjaväeosa: Undvas 2 sõjaväeosa ja Kõrusel piirivalvekordon (6 ha). Harilaiul asus piirivalvepost (0,2 ha), samuti oli Kiipsaare (0,74 ha) kinnine territoorium. Undvas asus lokaatori jaam ja sõjaväeosale kuulus ka metsa (sõjaväeosa kogupindala oli ca 400 ha). Ühtekokku asus neis kuni 500 sõjaväelast.

Tänapäevaks elab Tagamõisa poolsaare 16 külas vaid 14% Kihelkonna valla rahvastikust (rahvastikuregistri 01.08.09 andmetel 113 elanikku). Rahvastikutihedus on vaid 1 inimene/km². Võrreldes Eesti Vabariigi esimese iseseisvusajaga on elanikkond vähenenud vähemalt kümnekordselt, kusjuures viimase kümne aasta jooksul ligi kolmandiku võrra. Enamus külasid on väikesed, alla 10 elanikuga. Kõige suurem küla on Veere 40 elanikuga. Tagamõisa piirkonna elanikkonna vanuseline struktuur on ebasoodne – 35% elanikkonnast on vanemad kui 65 aastat. Lapsi on ainult 7. MTÜ Tagamõisa juhi Tiina Ojala poolt on “kaardistatud” ca 150 Tagamõisaga seotud inimest umbes 100-st majapidamisest, nende seas nii püsielanikud kui suve-tagamõisalased, nii saarlased kui ka Tallinnast, Soomest, Rootsist, Saksamaalt, Lätist ja mujalt pärit inimesed. Maa tagastamine toimus Tagamõisas läbi maakorralduskavade, kuna omal ajal olid talud kruntimata jäänud. Maakorralduskavaga üritati kõiki tagastamise subjekte kohelda võrdselt nii, et igäüks saaks maad nii randa kui metsa, see aga on tinginud maaüksuste ebaloosulikke piirid, väikese suuruse (tabel 1) ja väga suure (ca 350) maaomanike arvu.

Kaitsealast on maakatastrisse kantud 33 ha ehk ca 25% (tabel 1), ülejäänud on reformimata maa. Kogu maakatastrisse kantud maa on eraomanduses. Kaitsealal on 10 katastriüksust, katastriüksuse keskmine suurus on vaid 3,3 ha.

Hoiualast on maakatastris registreeritud ca 60% maast ehk 2041 ha (tabel 1), 40 % on reformimata maa, mis osaliselt on kasutusele antud kasutusvalduse ja maa ajutise kasutamise lepingutega. Riigi omandis on 384 ha hoiuala pindalast, ülejäänud on eraomandis.

Hoiualal on kokku 460 katastriüksust. Katastriüksuse keskmine suurus on vaid 4,4 ha. Seega on maaomand hoiualal väga killustatud.

Katastrisse kantud maismaaterritooriumist on kaitstavatel aladel ca 55%-ga ülekaalus metsamaa, järgnevad nn muu otstarbega kõlvikud 35%-ga, haritavat ja rohumaad on kumbagi vaid ca 5%.

Kuigi valdavalt on tegemist maatulundusmaaga, on hoiualal koguni 98 elamumaa sihtotstarbega kinnistut, lisaks hulgaliselt õuealaseid maatulundusmaadel. See teeb Tagamõisa hoiualast ebatüüpilise teiste Saare maakonna hoiualade seas, kuna valdavalt loodi hoiualad väljapool asustatud piirkondi.

Tabel 1. Katastriüksuste arv kaitstavatel aladel

	Maismaaosa pindala (ha)	Maakatastrisse kantud maa (ha)	Katastriüksuste arv	Katastriüksuse keskmine suurus (ha)
Tagamõisa puisniit	133	33	10	3.3
Tagamõisa hoiuala	3383	2041	460	4.4
Kokku	3516	2074	470	4.4

Kihelkonna vallas on kehtiv üldplaneering (kehtestatud 26.05.2010), kus Tagamõisa poolsaart nähakse peamiselt hajaasustuspiirkonnana.

1.4. Huvigrupid

- Keskkonnaamet – kaitse- ja hoiualade valitseja ning kaitsekorraldaja, huvitatud loodusväärtuste säilimisest.
- Maaomanikud – ca 350 erinevat maaomanikku, kes on huvitatud oma maa heaperemehelikust kasutamisest.

- Kohalikud elanikud – soovivad oma elukeskkonna paranemist.
- MTÜ Tagamõisa eesmärk on Tagamõisa piirkonna tasakaalustatud areng, selleks initsieeritakse erinevaid projekte.
- Kihelkonna Jahiselts – vastutab ulukite arvukuse reguleerimise eest Tagamõisa poolsaarel.
- Puhkajad, loodushuvilised – soovivad tutvuda piirkonna loodusväärtustega. Tagamõisa hoiuala pakub huvi nii ornitoloogiahuvilistele kui ka juhuslikele puhkajatele. Tagamõisa hoiuala territooriumil paiknevad Kuriku ja Suuriku pangad on oma ilusate vaadete ning huvitavate kivimitega atraktiivseks turismiobjektiks. Hoiuala rannikul on kolm munitsipaalomandis olevat maaüksust, kuhu on plaanis rajada puhkealad. Puhkajate huvi on tähistatud ja korras infrastruktuuri (s.h puhkekohtade) ning vaatamisväärsuste kohta teabe olemasolu.
- Turismiettevõtjad - tegelevad piirkonna külastuse vahendamisega ning nende huvid ühtivad suures osas puhkajate huvidega. Peamisteks turismiettevõtjateks on turismitalud, mis pakuvad majutus- ja toitlustusteenust ning aktiivse puhkamisvõimalusena ratsutamisteenust.
- Kihelkonna Vallavalitsus ja Vallavolikogu – huvitatud oma territooriumi tasakaalustatud arengust ja elanike heast käekäigust.
- Põllumajandustootjad (maaholdajad) – huvitatud loomakasvatusest, pool-looduslike koosluste hooldusest ja sellega seotud toetustest.
- Riigimetsa Majandamise Keskus – riigimetsade majandaja ja puhkemajanduse korraldaja. Kaitseala piiritähiste paigaldaja ja hooldaja.

2. Kaitsekorralduskavaga hõlmatava ala väärtused

2.1. Bioloogilised väärtused

2.1.1. Elupaigatüübid

Loodusdirektiivi eesmärgiks on kaitsta biotoope mitte ainult kui teatud looma- ja taimeliikide elupaiku/kasvukohti, vaid kui omaette väärtust. Oluliseks peetakse elupaigatüüpe², mis oma loodusliku levila piires kadumisohus, mille levila on piiratud või mis silmapaistvalt esindavad elupaikade tüüpilisi omadusi vähemalt ühes biogeograafilises piirkonnas.

Esmatähtsate elupaigatüüpide hulka kuuluvad need, mille kaitse tagamiseks on Euroopa Liidul eriline vastutus seoses sellega, et suur osa antud elupaikade levilast paikneb liikmesriikide territooriumil.

Tagamõisa hoiualal on elupaigatüüpe inventeeritud³ 2234 ha-l. Hoiuala ligi 3383 ha suurusest maismaaterriitoriumist on elupaigatüüpidega kaetud seega 66%. Ülejäänud ala on hoiuala koosseisu arvatud selle terviklikkuse tagamiseks.

Kaitseala koosneb 97% ulatuses kolmest elupaigatüübist – puisniidust, vanast loodusemetsast ja vanast laialehisest metsast.

Kaitstavatel aladel ongi kõige suuremal pinnal erinevad metsaelupaigatüübid – 1318 ha. Poollooduslike kooslusi on 630 ha. Tabelis 2 on esitatud inventeeritud elupaigatüüpide pindalad, katvus ja esinduslikkus. Siinjuures tuleb silmas pidada, et katvus on antud kogu Tagamõisa loodusala suhtes, mis hõlmab ka Vilsandi rahvusparki Tagamõisa poolsaarele jäävat osa. Seetõttu on katvus enamasti suurem kui hoiualal ja kaitsealal realselt inventeeritud elupaigatüüpide pindala. Esmaste rannvallide (1210) ja püsitaimestuga kivirandade (1220) ning eelluidete (2110) ja valgete luidete (liikuvate rannikuluidete) (2120) kogu inventeeritud pindala on jagatud pooleks, sest enamasti on inventuuri andmetes need elupaigad esitatud ühtse alana. Vastavalt Natura 2000

² Looduslik või poollooduslik maismaa või veeala, mis on eristatav teistest oma geograafiliste, abiootiliste või biootiliste omaduste poolest.

³ Keskkonnaameti andmed

andmebaasile leidub Tagamõisa looduslal elupaigana ka karisid (1170) ja luidetevahelisi niiskeid nõgusid (2190), kuid need paiknevad kõik Vilsandi rahvusparki osas ja seetõttu tabelis 2 ei kajastu. Lisatud on täiendavalt katvuse hinnang hektarites hoiuala ja kaitseala kohta. Elupaigatüüp, mida on nimetatud hoiuala kaitse-eesmärkides, kuid inventeeritud ei ole, on aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niidud (6510). Andmed on saadud 2001. aastal hinnanguna loodusala moodustamisel. Seetõttu on kaitsekorralduskavaga planeeritud selle elupaiga inventuur.

Tabel 2. Elupaigatüübid kaitse- ja hoiualal

Elupaigatüüp⁴	Inventeeritud⁵ pindala HA+KA(ha)	Katvuse hinnang (ha)⁶ HA+KA	Katvus⁶ %	Katvus (ha)⁶	Esinduslikkus⁷
Rannikulõukad (1150*)	1.2	1	0.6	81	A
Esmased rannavallid (1210)	8.35	15	0.3	40	A
Püsitaimestuga kivirannad (1220)	8.35	10	0.2	26.97	A
Merele avatud pankrannad (1230)	4	4	0.03	4	A
Rannaniidud (1630*)	17.4	14	0.4	54	A
Püsitaimestuga liivarannad (1640)	1.7	2	0.3	40	C
Eelluited (2110)	0.88	1	0.1	13	A
Valged luited ehk liikuvad rannikuluited (2120)	0.88	1	0.1	13	A
Hallid luited ehk kinnistunud rannikuluited (2130*)	6.2	6	0.9	121.34	A
Metsastunud luited (2180)	37.7	37	3.8	512.34	A

⁴ Tärniga on märgitud esmatahtsad elupaigad.

⁵ Keskkonnaameti andmed

⁶ Vastavalt loodusala standardsele andmevormile.

⁷ Loodusliku elupaigatüübi esinduslikkuse aste antud alal. A: väga esinduslik, B: esinduslik, C: keskmine, kuid veel arvestatav esinduslikkus.

Elupaigatüüp⁴	Inventeeritud⁵ pindala HA+KA(ha)	Katvuse hinnang (ha)⁶ HA+KA	Katvus⁶ %	Katvus (ha)⁶	Esinduslikkus⁷
Vähe- kuni kesktoitelised kalgiveelised järved (3140)	189.6	189	1.8	242.69	A
Kadastikud (5130)	46.8	47	0.6	80.9	A
Lubjarikkal mullal kuivad niidud (6210)	7,04	13	0.1	13	A
Lubjavaesel mullal liigirikkad niidud (6270*)	3.4	1.5	0.02	2.7	C
Lood (6280*)	493.1	470	5.5	741.5	A
Aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niidud (6510)	-	0.5	0.004	0.5	C
Puisniidud (6530*)	173.7	145	1.3	175.3	B
Siirde- ja õõtsiksood (7140)	4.5	4.03	0.03	4.03	A
Lääne-mõökrohuga lubjarikkad madal-sood (7210*)	210.5	200	1.6	215.72	A
Liigirikkad madal-sood (7230)	84.9	80	0.7	94.38	A
Vanad loodusmetsad (9010*)	700.7	700	6.4	862.88	B
Vanad laialehised metsad (9020*)	292.1	292	2.3	310.1	A
Oosidel ja moreenikuhjatistel kasvavad okasmetsad (9060)	438.1	438	3.3	444.9	B
Puiskarjamaad (9070)	2.9	2.7	0.02	2.7	B
Soostuvad ja soo-lehtmetsad (9080*)	36.7	36	0.3	40.45	A

2.1.1.1. Rannikud

Rannikulõukana (1150*) on hoiualal inventeeritud vaid Uudepanga lahe ääres Kollinga ninal asuv Tiigi järv. See on väike ja madal, kohati roostunud kallastega veekogu, mis ajuvee ajal merega ühenduses.

Esmaseid rannavalle (1210) ja püsitaimestuga kivirandasid (1220) leidub Uudepanga lahe ja Tagalahe ääres. Klibust, adrust ja muust merest tulnud materjalist kuhjatud rannavallid osutavad antud hetke keskmisele veejoonele.

Merele avatud pankrannad (1230) on Undvas, kus asuvad Kuriku pank (pikkus 1,3 km, kõrgus 3,5 m) ja Suuriku pank (1,6 km, 8 m). Need pangad ei ole küll nii mastaapsed kui näiteks Panga pank, kuid on sama esinduslikud. Pankade jalamil on klibuvallid ja hõre taimestik, peal loomets või loopealne.

Rannaniitusid (1630*) on vaid kitsa ribana Uudepanga lahe ääres esmaste rannavallide ja loodude vahel. Vaatamata hoolduse puudumisele on need tänu mere tegevusele veel suhteliselt hästi säilinud. Püsitaimestuga liivarandasid (1640) leidub kitsa ribana Uudepanga lahe ääres.

2.1.1.2. Ranniku- ja sisemaaluided

Eelluited (2110) ja valgeid luited (liikuvaid rannikuluited) (2120) leidub samuti kitsa ribana Uudepanga lahe ääres. Nii halle kui metsastunud luited esineb kahes piirkonnas – Harilaiu “kaelal”, kus suurem osa luidetest jääb Vilsandi rahvusparki territooriumile, ja Suuriku pangast läänes.

Hallid luited ehk kinnistunud rannikuluited (2130*) on veepiirist juba suhteliselt kaugemal asuvad rohhtaime, sammalde ja samblikega kinnistunud liivaalad. Hallidest luidetest saavad suksessioonis metsastunud luited. Suksessioonirida on hästi näha Suuriku panga juures olevatel luidetel, kus on esindatud kõik kooslusele iseloomulikud liigid (*Cladina ssp. cladonia ssp.*, *Thymus serpyllum*, *Carex arenaria*).

Metsastunud luited (2180) tekivad liivaluidete kinnistumisel. Harilaiu ja Suuriku puhul on tüüpilisena tegu nõmme – ja palumännikutega. Looduslik taastumine toimub häildünaamika abil – läbi tormimurdude ja vahel ka põlengute.

2.1.1.3. Mageveekogud

Vähe- kuni kesktoitelised kalgiveelised järved (3140) – need on poolsaare loodenurgas asuvad Saka, Kiljatu, Ooklema, Sarapiku, Taugapää, Aastejärv ja Laukabe järv ning samuti nimetatud elupaigatüübina inventeeritud Meelusmaa soo, Saksasoo ja Arasoo. Kunagi olid need rannajärved, praeguseks aga madalad lubjatoitelised järvekesed. Enamasti on nende kallastel roostik ja ümber erinevad soo-elupaigad.

2.1.1.4. Kadastikud

Kadastikke on väiksemate fraktsioonidena Undva ja Kõruse külas. Need on olnud ilusad loopealsed kadastikud, kuid hoolduse puudumise tõttu on nende väärtus kahanev. Paljudes kadastikes on valgustingimuste halvenemise tõttu juba rohuline vaesunud.

2.1.1.5. Looduslikud ja poollooduslikud rohumaad

Lubjarikkal mullal kuivad niidud (6210) on väikeste üksustena levinud Neeme ja Undva külas. Vaatamata väiksusele on need floristiliselt rikkad ning esinduslikud.

Lubjavaesel mullal liigirikkaid niite (6270*) on väga väikeses ulatuses Undva ja Kalmu külas.

Lood (6280*) on üks kõige laialdasema levikuga elupaigatüüpe Tagamõisa hoiualal. Neid leidub Kõruse, Neeme, Undva, Tohku ja Rannaküla külas. Seetõttu omavad nad suurt maastikulist ja esteetilist väärtust. Tagamõisa lood on ka olulised käpaliste ja muude kaitstavate taimeliikide kasvukohad. Enamasti on loodude seisund veel hea või on neid kerge taastada, kuid hoolduse puudumisel halveneb see kiiresti.

Puisniitude (6530*) kaks suuremat massiivi on Tagamõisa ja Lätiniidi külas, mujal väiksemate tukkadena. Kõige soodsamas seisundis on Tagamõisa puisniit, teised on suuremal või vähemal määral kinni kasvamas ning asendumas laialehise metsaga. Tagamõisa puhul võib säilinud puisniiduala suuruseks lugeda 7-10 ha. Kui 20. sajandi esimesel poolel oli enamasti kaitsealast iga-aastaselt niidetav või karjatatav, siis 1960-ndatel puisniidu traditsiooniline majandamine lakkas. Hilisematel aastatel on erinevaid puisniidualasid aeg-ajalt taastatud ja hooldatud. Nii puhastas

Kihelkonna metskond 1979. aastal osa puisniidust, mis 1980-ndatel kahjuks osaliselt võsastus. 1990-ndatel kasutati umbes 5 ha puisniidust veiste karjamaana. 1998. alustas Pärändkoosluste Kaitse Ühing taas puisniidu taastamist ja hooldamist. Praegu niidetakse ca 10 ha suurust ala.

Vaatamata puisniidu halvale seisundile on piirkonna looduskaitseline väärtus säilinud endiselt kõrgena. Puisniidu kirdeosas leiti 1997. a. ruutmeetristel analüüsiruutudel 64 ja 67 liiki soontaimi, seega on ala oma väikeseskaalaliselt liigirikkuselt Eestis kolmandal kohal - suurema liigirikkusega on üksnes Vahenurme (Pärnumaa) ja Laelatu (Läänemaa) puisniit⁸. Puisniidu puurinne on erakordselt liigirikas, mitmesuguse struktuurilise ja vanuselise koosseisuga. Puudest on domineerivad kased (*Betula*) ja tammed (*Quercus robur*), palju on ka pärna (*Tilia cordata*) ning okaspuid. Puistu vanus on 30-80 (kuni 140) aastat. Põõsarinde moodustavad sarapuu (*Corylus avellana*), kuslapuu (*Lonicera xylosteum*), verev kontpuu (*Swida sanguinea*), toomingas (*Padus avium*), paakspuu (*Frangula alnus*) jt. Võsastumist põhjustab kuivematel kohtadel peamiselt haab (*Populus tremula*), niiskematel paakspuu ja pajud (*Salix sp.*).

2.1.1.6. Sood

Sood on valdavalt levinud rannajärvede piirkonnas Tagamõisa poolsaare loodenurgas. Sood paiknevad, kas kontsentriselt ümber rannajärvede või ongi tekkinud järvede kinnikasvamise tulemusena.

Siirde- ja õõtsiksoona (7140) on inventeeritud Aastejärve läänekallas. Vaatamata väiksusele on see mosaiikne ja liigirikas.

Lääne-mõõkrohuga lubjarikkad madalsood (7210*), mis on väga haruldased, asuvad ümber rannajärvede Kõruse, Metsaküla, Undva ja Neeme külades.

Liigirikkaid madalsoid (7230) leidub eelmisega samades piirkondades. Need on lubjarikastest põhjavetest toituvad madala turbakihiiga sood, kus leidub haruldasi soontaimeliike, näiteks käpalisi ja samblaid.

⁸ Pärändkoosluste Kaitse Ühingu andmed, http://www.zbi.ee/pky/puisniidud/tagamoisa_puisniit.htm

2.1.1.7. Metsad

Vanade loodusmetsade (9010*) suuremad massiivid on inventeeritud Metsaküla, Kuralase, Tohku, Vaigu, Rannaküla, Neeme ja Undva külas. Üle poole neist on loometsad. Samas on peamiselt Neeme ja Undva külas 142 ha ulatuses inventeeritud metsi, mis ei vasta vanade loodusmetsade tüübile – tegemist on 1960-ndatel loopealsete metsastamise kampaania ajal istutatud männikutega. Aastakümnete pärast võivad neist küll vanad loodusmetsad saada, kuid praegu nad selle kriteeriumitele ei vasta.

Vanade laialehiste metsade (9020*) suurimad massiivid on kaitsealal Tagamõisa ja Sepise külas, samuti Kõruse, Kalmu, Lätiniidi ja Undva külates. Enamasti on need kinnikasvanud endised puisniidud

Sarapiku ja Põdragu järvede vahel paiknev ala on inventeeritud elupaigatüübiks 9060, s.o. okasmetsadeks oosidel või glatsiofluviaalsetel mõhnadel. Mari Reitalu hinnangul⁹ on tegemist aga elupaigatüüpi 9010 kuuluvate loometsadega. Elupaigatüüp 9060 peaks aga esinema moreense tekkega pinnavormidel. Siin aga on pinnavormideks kunagised aluspõhjalisest klibust moodustunud rannavallid, mis on õhukestele loometsade muldadele tüüpiliseks lähtekivimiks.

Puiskarjamaad (9070) on inventeeritud vaid Kalmu külas väikesel alal. Tegelikuses on neid rohkem ja vajalik on täiendav inventeerimine.

Soostuvaid ja soo-lehtmetsi (9080*) leidub alla 10 ha suuruste laikudena Kõruse, Kalmu ja Undva külas.

2.1.2. Liigid

2.1.2.1. Taimed

Kogu Tagamõisa loodusalal on määratud vähemalt 450 soontaimeliiki¹⁰ ehk 1/3 kogu Eesti soontaimede floorast, sh. 70 kaitstavat või ohustatud soontaimeliiki, neist 64 on omakorda riikliku kaitse all (s.o. 35% kõigist Eestis kaitstavatest, 49% Saaremaal esindatud kaitstavatest liikidest). I kaitsekategooria liike on 2, II kategooria liike 38 ja III kategooria liike 24. Käpalisi on 28 liiki

⁹ Lepinguline töö nr k-16-2006/1616

¹⁰ Tagamõisa Natura-ala pilootkaitsekorralduskava. SEIT, 2002

ehk 78% kõigist Eestis kasvavaist orhideedest. 49 siin kasvavat soontaimeliiki (69%) on Eestis oma loodusliku levila piiril.

Kaitsealal on 1997. a. seisuga leitud 219 liiki soontaimi.

Suuremat väärtust omavad kaitse-eesmärkidena nimetatud või I ja II kategooria kaitstavad taimeliigid, mis on esitatud tabelis 4.

Tabel 4. Kaitstavad taimeliigid hoiu- ja kaitsealal

Liik	Kaitsekategooria
odajas astelsõnajalg (<i>Polystichum lonchitis</i>)	I
silmjärvikas (<i>Littorella uniflora</i>)	I
varjuluste (<i>Bromus benekenii</i>)	II
nurmlauk (<i>Allium vineale</i>)	II
püramiidjas koerakäpp (<i>Anacamptis pyramidalis</i>)	II
oja-haneputk (<i>Berula erecta</i>)	II
valge tolmphea (<i>Cephalanthera longifolia</i>)	II
punane tolmphea (<i>Cephalanthera rubra</i>)	II
madal kadakkaer (<i>Cerastium pumilum</i>)	II
kõdu-koralljuur (<i>Corallorhiza trifida</i>)	II
vahelmine lõokannus (<i>Corydalis intermedia</i>)	II
kaunis kuldking (<i>Cypripedium calceolus</i>)	II
täpiline sõrmkäpp (<i>Dactylorhiza incarnata subsp. cruenta</i>)	II
rand-orashein (<i>Elymus farctus</i>)	II
kõnttanukas (<i>Encalypta mutica</i>)	II
rand ogaputk (<i>Eryngium maritimum</i>)	II
harilik luuderohi (<i>Hedera helix</i>)	II
harilik muguljuur (<i>Herminium monorchis</i>)	II
loim-vesipaunikas (<i>Hydrocotyle vulgaris</i>)	II
mägi-naistepuna (<i>Hypericum montanum</i>)	II
must seahernes (<i>Lathyrus niger</i>)	II
soohilakas (<i>Liparis loeselii</i>)	II
väike käopõll (<i>Listera cordata</i>)	II
ainulehine soovalk (<i>Malaxis monophyllos</i>)	II
kärbesõis (<i>Ophrys insectifera</i>)	II
jumalakäpp (<i>Orchis mascula</i>)	II
arukäpp (<i>Orchis morio</i>)	II
tõmmukäpp (<i>Orchis ustulata</i>)	II
laukapuu (<i>Prunus spinosa</i>)	II
palu-karukell (<i>Pulsatilla patens</i>)	II
salutulikas (<i>Ranunculus polyanthemus subsp. nemorosus</i>)	II

Liik	Kaitsekategooria
hanepaju (<i>Salix repens</i>)	II
tuhkpihlakas (<i>Sorbus rupicola</i>)	II
harilik jugapuu (<i>Taxus baccata</i>)	II
lamav ristik (<i>Trifolium campestre</i>)	II
pisikannike (<i>Viola pumila</i>)	II
lääne-mõõkrohi (<i>Cladium mariscus</i>)	III
balti sõrmkäpp (<i>Dactylorhiza baltica</i>)	III
madal unilook (<i>Sisymbrium supinum</i>)	III
vööthuul-sõrmkäpp (<i>Dactylorhiza fuchsii</i>)	III
kahkjaspunane sõrmkäpp (<i>Dactylorhiza incarnata</i>)	III
kahkjaspunane sõrmkäpp (<i>Dactylorhiza incarnata subsp. ochroleuca</i>)	III
müürkevadik (<i>Draba muralis</i>)	III
tumepunane neiuvaip (<i>Epipactis atrorubens</i>)	III
laialehine neiuvaip (<i>Epipactis helleborine</i>)	III
soo-neiuvaip (<i>Epipactis palustris</i>)	III
harilik käoraamat (<i>Gymnadenia conopsea</i>)	III
harilik ungrukold (<i>Huperzia selago</i>)	III
siberi võhumõök (<i>Iris sibirica</i>)	III
rand-seahernes (<i>Lathyrus japonicus subsp. maritimus</i>)	III
suur käopõll (<i>Listera ovata</i>)	III
mets-õunapuu (<i>Malus sylvestris</i>)	III
harilik porss (<i>Myrica gale</i>)	III
pruunikas pesajuur (<i>Neottia nidus-avis</i>)	III
hall käpp (<i>Orchis militaris</i>)	III
suur kuuskjalg (<i>Pedicularis sceptrum-carolinum</i>)	III
kahelehine käokeel (<i>Platanthera bifolia</i>)	III
rohekas käokeel (<i>Platanthera chlorantha</i>)	III
aas-karukell (<i>Pulsatilla pratensis</i>)	III
niidu-asparhernes (<i>Tetragonolobus maritimus</i>)	III
püstine hiirehernes (<i>Vicia cassubica</i>)	III

2.1.2.2. Liblikad

Loodava Tagamõisa looduskaitseala kaitse-eesmärkidena on nimetatud kolme liblikaliigi: suurmosaiikliblika (*Hypodryas maturna*), vareskaera-aasasilniku (*Coenonympha hero*) ja sõõrsilniku (*Lopinga achine*) kaitse. Kõik need on Eestis seni veel suhteliselt kesiselt uuritud liigid.

Suur-mosaikliblikas vajab väikesi raiesmikke ja saare järelkasvu¹¹. Arvatakse, et tema elukeskkonnale on mõjunud soodsalt hajus talumajapidamine ning komme metsas loomi karjatada. Nüüd, kui maaelu sel moel on enamasti hääbunud, ohustabki nende liikide elupaiku peamiselt võsastumine. Halvasti on mõjunud ka maaparandusega rajatud põllulaamad, muutused niitmis- ja karjatamistavades, elupaikade killustatus ja eraldatus.

Vareskaera-aasasilniku¹² elupaigad on soos, niiskel niidul või soises metsas. Tegemist on taanduva liigiga, mis arvatavasti on seotud maaparandusega, aga ka sellega, et metsalagendikud on täis istutatud ning hobuste pidamine lõpetatud.

Sõõrsilmiku¹³ elupaigaks sobivad lopsaka alustaimestikuga liigirikkad okas- ja lehtmetsad, puisniidud ja tammikud. Varem kõikjal tavalise liigi arvukus on Euroopas hakanud pisisata vähenema. Et sõõrsilmik asustab metsaservi, siis ohustab teda põhiliselt metsade raie. Samas on sõõrsilmikule ohtlik ka elupaikade võsastumine ja kinnikasvamine.

2.1.2.3. Linnud

Kaitstavate alade linnustiku kaitseväärtustena käsitletakse eelkõige kaitsekorralduslikult olulisi liike¹⁴. Tagamõisa hoiualal pesitseb vähemalt 56 kaitsekorralduslikult olulist linnuliiki¹⁵, kellest 24 kuuluvad linnudirektiivi I lisasse. Võimalikke pesitsejaid on veel 14. Hoiuala kaitse alla võtmise määruses on ala kaitse-eesmärgiks toodud 18 liiki haudelinde, neist kuue veelinnuliigi puhul ei ole haudeasurkond esmane ajend liigi loetlemisel ala kaitse-eesmärkide hulgas. Andmed nende liikide kohta on toodud lisa 2. LISA 2 esitatud arvukushinnangud on ligikaudsed, sest alal ei ole süstemaatilisi haudelinnustiku inventuure läbi viidud ja seetõttu on andmed pigem juhuslikku laadi. Kaitse-eesmärgiks arvatud liikidest on üks liik I kaitsekategooria (merikotkas), üks liik II kaitsekategooria (kanakull) ja kümme liiki III kaitsekategooria loomaliigid. Kõrgema

¹¹ Martin, Mati. Euroopa haruldused Eestis. Suur-mosaikliblikas ja teelehe-mosaikliblikas Eesti Loodus, 2007/05.

¹² Martin, Mati. Euroopa haruldused Eestis. Vareskaera-aasasilmik. Eesti Loodus, 2007/07.

¹³ Martin, Mati. Euroopa haruldused Eestis. Sõõrsilmik. Eesti Loodus, 2007/03.

¹⁴ Eesti Ornitoloogiaühing 2001. Linnuliigid, kelle kaitse Eestis vajab korraldamist. Hirundo Supplementum 4:2-4.

¹⁵ Linnustiku andmed siin ja edaspidi pärinevad EELIS-st, Saaremaa Linnuklubi ja Eesti Ornitoloogiaühingu (EOÜ) Tähtsate Linnualade (IBA-alade) andmebaasidest ja EOÜ poolt LifeNature projekti "Merekaitsealad Läänemere idaosas" raames 2006-2008 läbi viidud lennuloendustest.

kaitseväärtusega liikidest on hoiualal pesitsenud ja tõenäoliselt pesitseb ka praegu näiteks laululuik (II kaitsekategooria, Linnudirektiivi I lisa).

Rahvusvahelist tähtsust omavad haudelindudest eelkõige linnudirektiivi I lisa liigid, kelle jaoks ala kuulub 5 olulisima ala hulka Eestis (Euroopa Liidu tähtsusega linnualade kriteerium C6). Praegustel andmetel Tagamõisa hoiualal selliseid liike ilmselt ei ole. Olulisemad ja iseloomulikumad haudelinnuliigid on toodud allpool:

Merikotkaid (*Haliaeetus albicilla*) (I kaitsekat, LiD I lisa) pesitseb hoiualal hinnanguliselt kaks paari. Üks pesa ei ole teada. Seega on kotkaste pesapaigad potentsiaalselt ohustatud raiete poolt ja sigimisedukust võib mõjutada häirimine.

Sookurg (*Grus grus*) (III kaitsekat, LiD I lisa) on tavaline liik kõigi järvede kallastel ja väikestel märgaladel, kokku pesitseb 25-30 paari.

Roo-loorkull (*Circus aeruginosus*) (III kaitsekat, LiD I lisa) pesitseb roostunud kallastega järvedel.

Nõmmelõoke (*Lullula arborea*) (III kaitsekat, LiD I lisa) pesitseb endistes karjäärides, kliburannikul ja loopealsetel, kus paiguti on taimestikuvabu või hõreda taimestikuga laiike.

Vööt-põõsalind (*Sylvia nisoria*) ja punaselg-õgija (*Lanius collurio*) (mõlemad III kaitsekat ja LiD I lisa) on kadastike ja loopealsete tunnusliigid, ka teistel pool-avamaastikel.

Kaitseala haudelinnustikus on iseloomulikud lehtmetsadele omased liigid. Kaitstavatest liikidest on seal pesitsenud III kaitsekategooriasse kuuluvad musträhn (*Dryocopus martius*) (ühtlasi LiD I lisa), väike-kirjurähn (*Dendrocopus minor*), väänkael (*Jynx torquilla*) (LiD I lisa), hiireviu (*Buteo buteo*) ja võimalik, et ka raudkull (*Accipiter nisus*).

Lindude mittepesitsusaegsed kogumid (lisa 3) on Tagamõisa hoiuala kõige olulisem kaitseväärtus. Aastaringelt jäävaba meri ja rikkaliku põhjaloomastikuga mere-elupaigad on põhjuseks, et piirkond on veelindude olulisemaid talvitusalasid ja praegu vaid osaliselt hoiuala koosseisu kuuluvat Uudepanga lahte on hinnatud veelindude kõige tähtsamaks talvitusalaks Eestis¹⁶.

Kevad- ja sügisrändel peatub samuti märkimisväärsel hulgal linde, kuid liigid ja arvukused ei eristu nii selgesti teistest rannikumere piirkondadest. Hoiuala kaitse-eesmärkide loendis on 15

¹⁶ Pehlak, H., Luigujõe, L. & Kuresoo, A. 2001. Kesktalvise veelindude loendused Eestis rannavetes 1994-1999. Hirundo 14 (1): 11-26.

linnuliiki, kellele hoiuala on oluline rändeaegne või talvine peatuskoht, neist väikeluik (*Cygnus columbianus bewickii*), kirjuhahk (*Polysticta stelleri*) ja väikekoskel (*Mergus albellus*) on linnudirektiivi I lisasse arvatud liigid, II kaitsekategooria liigid on väikeluik (*Cygnus columbianus bewickii*), kirjuhahk (*Polysticta stelleri*), väikekoskel (*Mergus albellus*), alk (*Alca torda*) ja krüüsel (*Cephus grylle*) ja III kaitsekategooriasse kuuluvad hallpõsk-pütt (*Podiceps grisegena*) ja liivatüll (*Charadrius hiaticula*).

Rahvusvahelise tähtsusega liikideks loetakse neid, kes peatuvad arvul, mis ületab 1% rändetee populatsioonist (peatuvate veelindude puhul on 1% rändetee populatsioonist üheks peamiseks rahvusvahelise tähtsusega linnualade (IBA) kriteeriumiks). Hoiuala ainsaks rahvusvahelist kriteeriumi ületavaks liigiks ja olulisimaks kaitseväärtuseks üldse on kirjuhahk (*Polysticta stelleri*), kelle biogeograafilisest populatsioonist peatub Tagamõisa hoiualal kuni 2036 isendit. See moodustab 16% rändetee populatsioonist. Kirjuhaha talvine ja kevadine arvukus on võrreldes 1990. aastate keskpaigaga langenud, kuid on viimastel aastatel stabiliseerunud. Vilsandi saarestik ja Tagamõisa hoiuala on olulisimad kirjuhaha talvitus- ja kevadise peatumise alad kogu Läänemeres.

Üle-eestilist tähtsust omaval arvul on hoiualal peatunud kühmnokk-luik, hallhani ja sõtkas. Kühmnokk-luiged (*Cygnus olor*) peatuvad hoiuala rannikumerel suurte parvedena nii sulgimise, rände kui talvitumise ajal. Jäävaba mere tõttu on nimetatud ala liigile olulisemaid talvitusalasid ja ala tähtsus on eriti suur külmadel talvedel, mil Soome laht on tervikuna jäätunud ja jäävabana püsib vaid Läänemere avaosa. Kühmnokk-luige talvine arvukus ulatub 1100 isendini.

Hallhane (*Anser anser*) sügiseste kogumite arvukus on kahanenud. Sama on toimunud kogu Lääne-Eesti saarestikus. Rändel peatub kuni 150 hallhane. Veel 1990. aastate alguses oli peatuvate hallhanede arvukus kuni 2000 ja 1990. lõpus kuni 500 isendit.

Sõtkas (*Bucephala clangula*) on arvukas talvitumisperioodil ja sarnaselt kühmnokk-luigele loendatakse suurim arv linde karmidel talvedel, kui Loode-Saaremaa jäävaba meri on pagulaks ka nendele lindudele, kes tavaliselt talvituvad ida pool. Tagamõisa hoiualal on loendatud liigi suurimaid talvituskogumeid Eestis – 2800 isendit. Varem vastas see rahvusvaheliselt olulise

kogumi suurusele, kuid populatsiooni arvukuse üldise tõusu tõttu jääb praegu rahvusvahelisele lävendile alla.

Väikekosklaid (*Mergus albellus*) (II kaitsekat, LiD I lisa) on talvitunud kuni 50 isendit.

2.1.2.4. Apteegikaan

Apteegikaan (*Hirudo medicinalis*) on stenotoopne liik, kes eelistab mudase põhjaga, rohke vee- ja kaldataimestikuga väikesi magedaveelisi seisuveekogusid (väikejärved, tiigid, sooloidud jms.). Apteegikaan elab ka ajutistes, kuivavates seisuveekogudes. Tema elupaigad võivad paikneda nii põllumajandus- kui ka poollooduslikus ja looduslikus maastikus (metsad, niidud, sood). Kuna apteegikaan on parasiit, peab tema elupaikades kindlasti leiduma peremeesorganisme, peamiselt kahepaikseid ja imetajaid¹⁷.

Apteegikaan on II kaitegooria kaitstav loomaliik ja Loodusdirektiivi V lisa liik. Hoiualal Kõruse külas asuv Sookuse loik on üks kuuest Saaremaal EELIS-esse kantud apteegi-ehk kirjukaani (*Hirudo medicinalis*) elupaigast. Elupaigatüübilt on sealt tegemist lääne-mõõkrohuga lubjarikka madalsooga (7210*), mida ümbritseb liigirikas madalsoo (7230). Tõnu Talvi andmetel elab apteegikaan ka Tohku külas asuvas Taugapää järves (elupaigatüüp 3140). Seda järve ümbritsevad samuti lääne-mõõkrohuga lubjarikka madalsoo (7210*) ja liigirikka madalsoo (7230) laigud. Kõruse külas asuvat elupaika ümbritseval alal on veel paar aastat tagasi karjatatud, mis ilmselt on aidanud kaasa apteegikaani elupaiga säilitamisele.

2.2. Maastikulised ja esteetilised väärtused

Tagamõisa poolsaare kohta on öeldud, et “siin oled looduslikus botaanikaaias ja kõnnid ajalooliste muististe vahel”. Tagamõisa loodus- ja kultuuripärand on rikkalik.

Hoiualale jäävatest maastikuelementidest on markantsemad pangad – Suuriku, Kuriku ja Undva ehk Tõrvasoo pank, mis kõik on kantud Eesti Ürglooduse Raamatusse. Lisaks pankadele on nn ürglooduse objektid Uudepanga lahe äärsed rannavallid ja –moodustised, mis kujutavad osa

¹⁷ Talvi, Tõnu, Apteegikaan, kena vereimeja. Eesti Loodus 2004/05.

Harilaiu poolsaare kaela rannamoodustistest. Ürglooduse objektid on ka kaks rändrahnu Kõruse külas.

Suuriku pank on Panga panga järel pikkuselt (1,6 km) ja kõrguselt (8 m) suurim rannajärsak läänesaartel. Suuriku pangal paljanduvad Jaani lademe kivimid. Pangal on jälgitav detriidsete ja savikate lubjakivide asendumine sammalloomadest biohermidega. Siin leidub ka tabulaate, stromatopore, brahhiopode, ostrakoode ja krinoide. Biohermide läbimõõt kõigub 1-10 meetrini, paksus 0,5 – 3 meetrini. Panga lõunaosa läbivad tektoonilised rikked, kus kivimite plokid on üksteise suhtes nihutatud.

Kuriku panga astangu pikkus on 1,3 km. Pank ei ole kõrge, kuid geoloogilist läbilõiget paljandub pikal lõigul kokku 3,5 m ulatuses. Pangal avanevad Jaani lademe Mustjala kihistiku merglid ja Ninase kihistiku detriitsed lubjakivid. Panga keskmises osas leidub mitu väiksemat sammalloomadega biohermi pikkusega 2-3 m ja kõrgusega 0,5-0,8 m.

Undva panga pikkus on ca 500 m, maksimaalne kõrgus 1,8 m. See on Jaani lademe kõige läänepoolsem paljand, kus avanevad merglid ja detriidsed lubjakivid, mis sisaldavad väikesi sammalloomade bioherme.

Tagamõisa on väga vana asustusala, kiviaja asulakohad viitavad vähemalt 4000 a vanusele ajaloole. Vanim teadaolev asulakoht on Undva külas. Tagamõisa poolsaarel on kokku 75 arheoloogiamälestist, neist Tagamõisa hoiuala piires asuvad 4 kivikalmet, üks ohvikivi ning Undva küla kiviaja asulakoht ja muistsed põllud.

Enne 1940. aastat oli Tagamõisa poolsaar üks Saaremaa tihedamini asustatud piirkondi. Inimtegevuse tulemusena tekkinud pärandkultuurmaastik on hoiuala piires kõige paremini säilinud Kõruse ja Undva külas. Kahjuks on paljud piirkonnale iseloomulikud poollooduslikud kooslused hoolduse puudumise tõttu oma väärtust minetamas. Senised avatud loopealsed võsastuvad, vaated sulguvad ja see kahandab maastikulist väärtust.

Hoiualal asub üks kaitstav looduse üksikobjekt – Kuralase tamm. Puu kõrgus on 13 m ja ümbermõõt 325 cm.

2.3. Rekreatiivsed väärtused

Tagamõisa piirkonnas ei ole massiliselt külastatavaid vaatamisväärsusi, kuid puhkepotentsiaal on siin suur. Eelkõige annavad piirkonnale rekreatiivse väärtuse rannad – pikk kliburand koos nn Valge mäega Vaigust Kurikuni, Kuriku ja Suuriku pankrand ning lõpuks Uudepanga lahe äärne liivarand Harilaiuni välja. Rannad on hästi juurdepääsetavad ja läbitavad, mis teeb need puhkajatele atraktiivseks. Lisaks eelpool kirjeldatud botaanilistele ja maastikulistele väärtustele ning merele on siin:

1. huvitav vaimne pärand – Suure Tõllu legendid, Tõnne Jüri lood ja vandidraijujate kuvand,
2. kohalik muuseum,
3. maastikus jälgitav militaarjalugu,
4. Reini ratsatalu, ratsamatkade võimalus ja ratsaspordiüritused,
5. Loode turismitalu, mis pakub erinevaid võimalusi loodushuvilistele,
6. Anni turismitalu, mis pakub majutust ja aktiivseid puhkevõimalusi maal ja merel.

Hoiuala piirneb Vilsandi rahvuspargiga, kus Harilaiu poolsaare tipus asub hästituntud ja rohkelt külastatav Kiipsaare tuletorn. Kaitseala valitseja poolt on tähistatud matkarada Kureverest Harilaiuni. Hoiualal tähistatud matkaradasid ei ole. Riigimetsa Majandamise Keskuse poolt on rajatud puhkekoht Veerele (ei asu Tagamõisa hoiuala piires). Kihelkonna valla omandis on mereäärsed puhkeotstarbelised maaüksused Rannaküla, Undva ja Neeme külas, kuhu saab rajada avalikult kasutatavad puhke- ja/või telkimisalad.

3. Kaitse-eesmärkide saavutamist mõjutavad tegurid ja vajalikud meetmed

3.1. Bioloogilised väärtused

3.1.1. Elupaigatiüübid

3.1.1.1. Rannikud

Merele avatud pankrandu (1230) Suuriku ja Kuriku piirkonnas ning Uudepanga lahe äärseid rannikulõukaid (1150*), esmaseid rannavalle (1210), püsitaimestuga kivirandasid (1220), rannaniitusid (1630*) ja püsitaimestuga liivarandasid (1640) mõjutab enim mere tegevus. Tugevate põhjatuultega ulatub laine kaugele rannale ja see on hoidnud ka rannaniidu riba suhteliselt heas seisundis. Rannaniidu seisundile mõjuks karjatamine kahtlemata hästi, kuid sealsel mere ja kohaliku tee vahelisel ribal on karjatamine keeruline. Võimalusel võib rannaniitu niita. Muid täiendavaid kaitsemeetmeid rakendada ei ole vaja.

Kaitse-eesmärgiks on rannikuelupaikade mitmekesisuse säilitamine.

3.1.1.2. Ranniku- ja sisemaaluided

Puhkealadel ohustab eelluiteid (2110), valgeid luiteid ehk liikuvaid rannikuluiteid (2120), halle luiteid ehk kinnistunud rannikuluiteid (2130*) ja metsastunud luiteid (2180) tallamine. Hoiuala piiresse jäävatel luidetel on praegu inimkoormus piisavalt väike ja kaitsemeetmeid rakendada ei ole vaja. Küll tuleb luidete kaitsega arvestada juhul, kui võetakse aktiivsesse kasutusse munitsipaalomandis olev ala Neeme külas Uudepanga lahe ääres.

3.1.1.3. Mageveekogud

Vähe- kuni kesktoitelisi kalgiveelisi järvi (3140) mõjutab tänapäeval kõige enam maakerge ja järvede pindala vähenemine ning soostumine on normaalne looduslik protsess. Minevikus on

Tagamõisa piirkonna järvi mõjutanud tugevalt ka maaparandus. Praegu sellist huvi ega ohtu ei ole. Kaudne mõju võib siiski olla ka väiksematel kraavitustel (kuivendamistel elamumaade arendamisel) ja seda tuleks hinnata konkreetsetest elupaigatüüpidest lähtudes Natura (eel)hindamise käigus.

Kaitse-eesmärgiks on järvede säilitamine looduslikus seisundis.

3.1.1.4. Kadastikud

Undva ja Kõruse küla kadastikud on olnud ilusad, kuid hoolduse puudumise tõttu on nende väärtus kahanev. Paljudes kadastikes on valgustingimuste halvenemise tõttu juba rohurinne vaesunud. Taastamiseks vajavad kadastikud osalist kadakate väljaraiumist ning seejärel karjatamist lammastega, optimaalne karjatamiskoormus on kuni 0,7 lü/ha. Samas, kui karjatamisest huvitatuid ei ole, on ka kadastike taastamise otstarbekus küsitav.

Kadastike kaitse-eesmärgiks on kadastike säilitamine pool-looduslike kooslustena nii, et kadakate katvus ei ületaks 2/3.

3.1.1.5. Looduslikud ja poollooduslikud rohumaad

Lubjarikkal mullal kuivasid niite (6210) ja lubjavaesel mullal liigirikkaid niite (6270*) ohustab peamiselt metsastumine. Vajadusel tuleks nende niitude servi hooldada ja takistada kadakate ja mändide pealetungi.

Lood (6280*) on üks kõige laialdasema levikuga elupaigatüüpe Tagamõisa hoiualal ning nende säilitamine on nii bioloogilise mitmekesisuse kui maastikupildi säilitamiseks ülioluline. Enamasti on loodude seisund veel hea või on neid kerge taastada, kuid hoolduse puudumisel halveneb see kiiresti. Kaitsemeetmeks on karjatamise laiendamine kogu hoiuala piires. Loopealse hooldamisel tuleb karjatada koormusega 0,2–1,0 lü/ha, hoides põõsastiku hõredana (liituvusega 0–0,4) ning rohustu madalmurusena. Kaitse-eesmärgiks on loodude säilitamine pool-looduslike kooslustena.

Hoiuala kaitse-eesmärkides on nimetatud ka aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niitude (6510) kaitse, kuid vastavat elupaigatüüpi hoiualal inventeeritud ei ole. Aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niitude leviku väljaselgitamiseks tuleb läbi viia vastav inventuur.

Puisniitudest (6530*) on väärtuslikum Tagamõisa puisniidu taastatud ja praegu hooldatav osa. Esmane prioriteet on selle niitmise jätkamine koos heina koristamisega. Teiste puisniitude puhul on küsitav, kas nende taastamise korral suudetaks neid järjepidevalt hooldada. Sel juhul võib pigem lasta neil kujuneda laialehisteks metsadeks.

Kaitse-eesmärgiks on puisniidu pindala säilitamine vähemalt praeguses suuruses (ca 10 ha).

3.1.1.6.Sood

Soo-elupaigatüüpe - siirde- ja õõtsiksoid (7140), lääne-mõõkrohuga lubjarikkad madalsoid (7210*) ja liigirikkaid madalsoid (7230) mõjutavad Tagamõisa piirkonnas enim looduslikud protsessid ja nende pindala on järvede arvelt pigem suurenev. Ohuteguriks võiks olla maaparandus ja kuivendamine, kuid selle esinemine on antud piirkonnas vähetõenäoline. Arenduste puhul, mis asuvad soo-elupaigatüüpide lähipiirkonnas, tuleb võimalikke mõjusid hinnata Natura (eel)hindamise käigus.

Liigirikastel madalsoodel (7230) on vajalik karjatamine koormusega 0,2–1,0 lü/ha.

Kaitse-eesmärgiks on soo-elupaigatüüpide mitmekesisuse säilitamine.

3.1.1.7.Metsad

Vanade loodusmetsade (9010*), vanade laialehiste metsade (9020*) ja soostuvate ja soolehtmetsade (9080*) puhul tuleb hoida inim mõju võimalikult väikesena. Eelkõige võib neid otseselt või kaudselt mõjutada ehitustegevus, samuti raied. Selliste tegevuste mõju tuleb igakordselt hinnata Natura (eel)hindamise käigus. Vanad loodusmetsad vajavad täiendavat inventuuri, kuna praegu on kaardistatud metsi, mis elupaigatüübi kriteeriumitele ei vasta.

Puiskarjamaadel (9070) Kalmu külas on praegu hooldaja olemas ja karjatamist koormusega 0,3 – 1,0 lü/ha tuleb jätkata. Kuigi sealne puiskarjamaa on väike, on see oluline bioloogilise ja maastikulise mitmekesisuse tagamiseks.

Metsade kaitse-eesmärgiks on bioloogilise mitmekesisuse säilitamine.

3.1.2. Liigid

3.1.2.1. Taimed

Kaitstavate taimeliikide seisund sõltub peamiselt eelpool kirjeldatud elupaigatüüpide olukorrast, seega taimede kaitsemeetmed on samad, mis elupaigatüüpidel. Odajas astelsõnajalaga (*Polystichum lonchitis*) planeeritud liigikaitseelised tegevused on kajastatud liigitegevuskavas (2010-2014).

Käpalisi ohustab lisaks loopealsete ja –metsade kinnikasvamisele metssiga, kelle arvukus on ka kohalike elanike hinnangul Tagamõisa poolsaarel liialt suur. Kaitsemeetmeks on metssigade arvukuse oluline vähendamine.

Ohustatud ja kaitstavate taimeliikide kaitse-eesmärgiks on nende kasvukohtade säilitamine vähemalt praeguses ulatuses.

3.1.2.2. Liblikad

Kaitse-eesmärkidenä nimetatud liblikaliikide – suur-mosaiikliblika (*Hypodryas maturna*), vareskaera-aasasilniku (*Coenonympha hero*) ja sõõrsilniku (*Lopinga achine*) elupaikade säilitamise kaitsemeetmed ühtivad puisniidu kaitsemeetmetega (pt 3.1.1.4).

3.1.2.3. Linnud

Lindude kaitse tagamiseks on vajalik elupaikade säilitamine ning negatiivsete mõjude minimeerimine. Konkreetsete linnuliikide arvukused sõltuvad mitmetest teguritest, mis võivad olla alavälised ja täpselt teadmata, ning nende seadmine kaitse-eesmärgiks on üsna ebareaalne, kuid vähemalt ühte kaitsekorraldusperioodi silmas pidades mõnel juhul siiski võimalik. Kaitse-eesmärgid tulenevad liikide seisundi hinnangutest. Kui seisund alal on hinnatud soodsaks, on kaitse-eesmärk vähemalt arvukuse praeguse taseme säilitamine ja arvukuse languse ning elupaikade kvaliteedi languse riskide vähendamine. Kui seisund on hinnatud ebasoodsaks, on kaitse-eesmärgiks tingimuste loomine arvukuse kasvuks elupaikade pindala/kvaliteedi suurendamisega või muul moel. Kui seisund on hinnatud "teadmata", tuleb võimalusel selgitada

liikide seisund seire või uuringute abil ja peale seisundi selgumist rakendada eelpool kirjeldatud põhimõtteid.

Liikide seisundi hindamine on mõnevõrra raskendatud, sest alal läbi viidud haudelinnustiku loendused on ebatäielikud ja lähiaastatest on vaid juhuvaatlusi. Kasutati järgmisi andmeid: Rein Nellis ja Renno Nellis – kaitsekorralduslikult oluliste haudelinnuliikide kaardistamine Tagamõisa Tähtsal linnualal 2001; Veljo Volke – Tagamõisa poolsaare ranniku haudelinnustiku kaardistamine 2003; Saaremaa linnuklubi andmebaas pesitsusaegsete juhuvaatluste kohta 2004-2010). Regulaarset haudelinnustiku seiret toimunud ei ole. Sama kehtib ka enamuse mittepesitsusaegsete linnukogumite kohta. Erandiks on talvituvate veelindude seire ja valgepõsk-lagle kevadrändekogumite seire lennuloendustena. Seetõttu põhineb liigi seisundi hinnang alal peamiselt teadaolevatele arvukusandmetele, elupaikade seisundi hinnangule ja muudele kaudsetele indikaatoritele, kuid enamasti ei hõlma ala toimunud liikide arvukuse dünaamikat, sest see ei ole teada.

Liikide seisundi hinnang (tabel 5) on koostatud nende haudelinnuliikide kohta, kes kuuluvad kaitstavate liikide hulka ja/või kelle elupaikade kaitse on nimetatud hoiuala kaitse-eesmärkide hulgas. Mittepesitsejatest on hõlmatud liigid, kelle elupaikade kaitse on ala kaitse-eesmärgiks ja esmaseks ajendiks on rändekogumite peatumine alal. Selguse huvides on lisatud samade liikide seisundi hinnang ka Eestis ja selgituste lahtris esitatud liigi kategooria Eesti Punases Raamatus (2008 hinnang; eElurikkuse kodulehel <http://elurikkus.ut.ee>).

Liigi seisund on loetud soodsaks siis, kui selle asurkonna arvukus näitab, et liik säilib alal ka kaugemas tulevikus oma elupaikade elujõulise koostisosana, kui liigi looduslik levila ei kahane ning liigi asurkonna pikaajaliseks säilimiseks on praegu ja tõenäoliselt ka edaspidi olemas piisavalt suur elupaik (kohandatud LKS § 3 lg 2 järgi).

Liigi seisund on loetud ebasoodsaks siis, kui liigi arvukus on langenud või elupaikade seisund on halvenenud või on muid põhjusi arvata, et liik ei säilita tulevikus alal oma arvukust.

Liigi seisundit on hinnatud „teadmata“ siis, kui liik on alal juhuslik (pesitsenud 1-2 aastal 20 aasta jooksul) või ebaregulaarne pesitseja (pesitsenud 2-5 aastal 20 aasta jooksul), väga väikese

arvukusega (maksimaalselt 1 paar) või liigi arvukuse kohta puuduvad viimasest kümnendist andmed (loendusi potentsiaalsetes elupaikades ei ole tehtud).

Tabel 5. Tagamõisa hoiuala kaitsekorralduslikult oluliste linnuliikide seisund (MP-mittepesitsejad; P-pesitsejad); hoiuala kaitse-eesmärkide lahttris on (+), kui liigi elupaikade kaitse on küll ala kaitse-eesmärgiks määratud, kuid mitte seda aspekti (vastavalt pesitsus- v mittepesitsusaegset) silmas pidades.

Liik	Kaitsekat	LiD I lisa	HA kaitse eesmärk	Seisund Eestis	Seisund hoiualal	Selgitus seisundihinnangu kohta
Kühmnokk-luik (P)			(+)	Soodne	Soodne	Arvukuse muutused alal ei ole teada, kuid elupaigad soodsas seisundis ja nende halvenemist ei ole ette näha; mujal Eestis arvukuse kasv; EPR 2008 ohuväline
Kühmnokk-luik (MP)			+	Soodne	Soodne	Seireandmed näitavad kõrget arvukust, mis sõltub kõige rohkem talve jääoludest; kogu Eestis talvise arvukuse tugev tõus; EPR ohuväline
Väikeluik (MP)	II	+	+	Ebasoodne	Teadmata	Arktilisel Venemaal haudeasurkond 1990.-te lõpust järsus languses, Tagamõisa HA tähtsus rändepeatusalana on langenud, kuid andmed seisundi hindamiseks ebapiisavad; EPR 2008 ei hinnanud
Hallhani (P)			(+)	Ebasoodne	Teadmata	Arvukuse muutused HA-l teadmata; elupaikade seisund stabiilne; liigi arvukus teistel aladel oluliselt langenud; EPR 2008: ohulähedane
Hallhani (MP)			+	Ebasoodne	Ebasoodne	Pikaajaliselt väga suur langus; sõltuvuses põllumajandustootmisest HA-l ja väljaspool
Sinikael-part (P)			(+)	Soodne	Soodne	Arvukus tõenäoliselt stabiilne, elupaikade seisund hea, pindala piisav; liigi seisund soodne ka üleriiklikult; EPR 2008: ohuväline
Sinikael-part (MP)			+	Soodne	Soodne	Liik ei ole ohustatud, elupaikade seisund stabiilne, võimalikke negatiivseid mõjutegureid on võimalik

Liik	Kaitse- kat	LiD I lisa	HA kaitse eesmärk	Seisund Eestis	Seisund hoiualal	Selgitus seisundihinnangu kohta
						osaliselt välistada või leevendada
Piilpart (P)			(+)	Soodne	Soodne	Seire puudulik, aga elupaigad heas seisundis; EPR 2008: ohuväline
Piilpart (MP)			+	Soodne	Teadmata	Seire puudulik
Hahk (P)			(+)	Ebasoodne	Teadmata	Seire puudulik, teistel aladel oluline arvukuse langus; EPR 2008: ohulähedane
Hahk (MP)			+	Ebasoodne	Teadmata	Väga suur rändekogumite arvukuse langus, sama ka teistel aladel
Kirjuhahk (MP)		+	+	Ebasoodne	Ebasoodne	Arvukus stabiliseerunud, kuid varem oli langus; väga kontsentreeruv liik, mistõttu ohuteguritele tundlik (õli, suuresilmalised nakkevõrgud); EPR 2008: ohustatud
Aul (MP)			+	Ebasoodne	Teadmata	Liigi üldine arvukus langemas, Tagamõisa HA-l pigem soodne, ehkki õlireostus jm reaalne oht.
Sõtkas (MP)			+	Soodne	Soodne	Liigi üldine arvukus kasvab, Tagamõisa HA-l vähemalt stabiilne
Väikekoskel (MP)	III	+	+	Soodne	Teadmata	Talvituv asurkond, Tagamõisa alal ja mujal arvukuse kõikumised; Eestis 20 a trend tugev tõus; EPR 2008: mittehinnatav
Rohukoskel (P)			(+)	Soodne	Teadmata	Alalt inventuuriandmeid ei ole, mujal Eestis arvukuse tõus; EPR 2008: ohuväline
Rohukoskel (MP)			+	Soodne	Soodne	Talvituv asurkond, arvukus kõigub ja sõltub jääoludest
Hallpõsk-pütt (P)	III		(+)	Soodne	Teadmata	Ühekordse inventuuri andmed, HA-l muutus ei ole teada; elupaiga seisund soodne; mujal Eestis arvukuse tõus, kuid madala üldarvukuse tõttu EPR 2008 kategooria ohulähedane
Hallpõsk-pütt	III		+	Teadmata	Teadmata	Üsna madala arvukusega rändepeatuskogumid, kuid

Liik	Kaitse- kat	LiD I lisa	HA kaitse eesmärk	Seisund Eestis	Seisund hoiualal	Selgitus seisundihinnangu kohta
(MP)						Eesti mastaabis olulised; seisundit hinnata keeruline; pigem soodne
Merikotkas (P)	I	+	+	Soodne	Ebasoodne	HA-l teada üks pesapaik; mujal Eestis arvukuse tugev tõus; EPR 2008: ohulähedane
Roo-loorkull (P)	III	+	+	Soodne	Soodne	Võimalikud pesitsusalad on hõivatud, elupaikade seisund soodne; poollooduslike koosluste taastamisel ja majandamisel saab arvestada liigi elupaiganõudlust; mujal Eestis arvukus stabiilne, EPR 2008: ohuväline
Kanakull (P)	II		+	Ebasoodne	Ebasoodne	HA-l pesapaigad teadmata, ohustab raie; mujal Eestis arvukuse tugev langus, EPR 2008: ohulähedane
Raudkull (P)	III		+	Soodne	Soodne	Pesapaigad teadmata, elupaikade seisund soodne ja raie oluliselt ei ohust (arvukus piisav); mujal Eestis arvukus stabiilne; EPR 2008: ohuväline
Hiireviu (P)	III		+	Soodne	Teadmata	Hoiualal pesapaigad teadmata; mujal Eestis arvukuse tõus, EPR 2008: ohuväline
Rukkirääk (P)	III	+		Soodne	Teadmata	HA-lt andmed puudulikud, potentsiaalsete elupaikade seisund tõenäoliselt stabiilne; 1991-2008 Eestis arvukuse tõus, kuid hiljutised seireandmed näitavad suurt langust; EPR 2008: ohuväline
Sookurg (P)	III	+		Soodne	Soodne	HA-l võimalikud pesitsusalad hõivatud, arvukus kõrge; Eestis suur arvukuse tõus; EPR 2008: ohuväline
Liivatüll (P)	III		+	Ebasoodne	Teadmata	HA-l arvukuse muutus teadmata, sest inventuur aegunud ja kogu ala hõlmavat v valitud elupaikade seiret ei toimu; Eestis arvukuse suur langus; EPR 2008: ohulähedane
Alk (MP)	II		+	Teadmata	Teadmata	Inventuuriandmed, seireandmeid ei ole (maismaalt ei saa hästi seirata), arvukus madal, aga Eesti mastaabis oluline; Eestis seisundit hinnata ei saa, sest

Liik	Kaitsekat	LiD I lisa	HA kaitse eesmärk	Seisund Eestis	Seisund hoiualal	Selgitus seisundihinnangu kohta
						regulaarseid avamere loendusi tehtud ei ole.
Krüüsel (MP)	II		+	Teadmata	Teadmata	Inventuuriandmed, seireandmeid ei ole (maismaaloendustega ei saa hästi seirata), arvukus madal, aga Eesti mastaabis oluline; Eestis seisundit hinnata ei saa, sest regulaarseid avamere loendusi tehtud ei ole.
Nõmmelõoke (P)	III	+		Soodne	Ebasoodne	HA-I endised karjäärid taimestuvad ja loopealsete majandamise vähesuse (puudumise) tõttu need kulustuvad ja võsastuvad; karjatamiskoormuse kasvuga; Eestis arvukuse kasv; EPR 2008: ohuväline.
Vööt-põõsalind (P)	III	+		Soodne	Teadmata	Arvukuse muutused teadmata; kui loopealsed ja kadastikud metsastuvad, siis liigi arvukus langeb; seisundi paranemine sõltub elupaikade taastamise ja hooldamise edukusest; Eestis arvukuse kasv, EPR 2008: ohuväline
Punaselg-õgija (P)	III	+		Soodne	Teadmata	HA-I arvukuse muutused teadmata, võimalikke sobivaid elupaiku rohkem kui vaid loopealsed, kuid võsastumisega nende pindala siiski väheneb; Eestis arvukuse tõus; EPR 2008: ohuväline

Haudelindudest on soodsas seisundis 6 liiki (33%), peamiselt halotroofsete järvede ja märgalade liigid, kelle elupaigad on stabiilses seisundis. Samuti on hinnatud soodsaks raudkulli seisund. Liik asustab muuhulgas keskealisi ja nooremaid männikuid, mida on hoiualal piisavalt. Ebasoodsas seisundis on 5 liiki (22%). Nendest merikotkas ja kanakull on hinnatud ebasoodsas seisundis olevaks, kuna kanakulli pesapaigad ei ole teada ja merikotka pesapaikadest on teada üks pesa. Seega elupaikade kahjustamine raiega ja häirimine on võimalik. Haha arvukuse langus on tavaline kõikjal ja erandiks ei ole Tarja saar. Paljude nõmmelõokese elupaikade seisund halveneb loodusliku suksessiooni tõttu (loodude võsastumine ja metsastumine, kasutusest välja jäänud karjäärde taimestumine). Teadmata seisundis on tervelt kaheksa haudelinnuliiki. See peegeldab teadmiste puudujääke.

Mittepesitsejatest on ebasoodsas seisundis kaks liiki – hallhani ja kirjuhahk. Kirjuhahk on globaalselt ohustatud liik, kelle kaitseks saab ja tuleb ka kohapeal rohkem ära teha. Seisund on hinnatud ebasoodsaks peamiselt seetõttu, et teadmata on lindude hukkumise sagedus suuresilmalistes võrkudes. Hallhani on suures sõltuvuses kohalikust põllumajandusest. 1980. aastate põllumajandus, mis oli hallhanede rändekogumitele soodne, ei taastu piirkonnas kunagi ja see ei saa olla ka eesmärk, kuid söötis kultuurmaade kasutusele võtmisel liigi seisund ilmselt paraneb. Soodsas seisundis on mittepesejatest 4 liiki ja teadmata seisundis 6 liiki. Teadmata seisundiga liikidest on krüüsli ja algi loendamine kaldalt raskendatud ja suur osa isendeid paikneb niikuinii kaugemal avamerel.

Peamised lindude seisundit mõjutavad tegurid ja nende kaitseks vajalikud meetmed on kokkuvõtlikult toodud tabelis 6.

Tabel 6. Lindude mõjutegurid ja kaitsemeetmed

Tegevus/ Tegur	Mõju lindudele	Mõju tugevus	(Kaitse)meetmed
Positiivsed mõjutegurid			
Pool-looduslike elupaikade taastamine ja hooldatavate alade laiendamine	Loodude taastamine (mändide väljaraie, kadakate liituvuse vähendamine) on soodne nõmmelõokesele, punaselg-õgijale ja vööt-põõsalinnule. Nõmmelõoke on teistest enam sõltuv ka majandamisest, sest tallamiskoormus hoiab õhukese mullakihiga aladel rohurinde piisavalt hõreda. Soostunud niitudel karjatamise taastamine on soodne punajalg-tildrile jt kurvitsaliste.	Mõju tugevus sõltub taastatavate alade pindalast.	Elupaikade taastamise ja edaspidise hooldamise nõustamine, hooldamise intensiivistumine ja kvaliteedi kontroll ning tulemuslikkuse hindamine. Tagamõisa HA-1 ei ole pool-looduslikud elupaigad peamine kõrge kaitseväärtusega linnuliikide elupaik, seepärast ei ole taastamise ja hooldamise vajaduse ja eelisjärjestuse määramisel (potentsiaalne) väärtus lindude elupaigana esmatähtis. Olulisemad on kaitstavad taimeliigid ja nende elupaiganõudlus ning koosluse üldine väärtus.
Negatiivsed mõjutegurid			
Häirimisele tundlike liikide elupaikade küllastamine pesitsusperioodil, raie või muud tööd lähikonnas	Häirimine; kurnade, väikeste poegade jahtumine.	Täpsed andmed puuduvad. Potentsiaalne ohutegur, kuna osade kõrge kaitseväärtusega liikide pesapaigad ei ole teada.	Pesade asukohtade selgitamine ja kandmine keskkonnaregistrisse, et hoiuala valitseja saaks neid nõusolekute andmisel arvestada.

Tegevus/ Tegur	Mõju lindudele	Mõju tugevus	(Kaitse)meetmed
Paadiliiklus	Häirimine	Kuna suurte veelinnukogumite alal viibimise (sügisest kevadeni) ja intensiivsema paadiliikluse periood (suvi) ei lange kokku, on mõjutegur väikese olulisusega.	Mootorpaatide ja skootrite kasutamisel põhinevate puhkemajanduslike tegevuste arendamine piirkonnas ei ole soovitatav.
Lohesurf	Häirimine	Potentsiaalselt oluline mõjutegur, kui harrastuse populaarsus kiiresti kasvab ja hooaeg pikeneb nii varakevadesse kui hilissügisesse.	Praegu tegevusi ette näha vaja ei ole.
Taimkatte suktessioon poollooduslikel kooslustel	Elupaikade kvaliteedi langus/hävimine. Loopealsetel ja kadastikes põõsarinde liituvuse suurenemine ja hilisem metsastumine.	Mõju tugevus sõltub elupaiga kvaliteedi languse astmest ja linnuliigist (-rühmast).	Elupaikade taastamine ja hooldamine.

Tegevus/ Tegur	Mõju lindudele	Mõju tugevus	(Kaitse)meetmed
Röövloomade arvukuse kasv	Eelkõige munade ja poegade, kuid ka hauduvate emaslindude hukkumine.	Ranniku- ja veelindude arvukuse vähenemise üheks peamiseks põhjuseks peetakse sageli röövlust, mille põhjustavad kiskjad (rebane, kährik), kuid ka merikotkad, varesed ja rongad. Mõju Tagamõisa HA-l on ebaolulisem kui paljudel teistel kaitstavatel aladel, sest paljud olulised liigid pesitsevad turvalistes paikades (roo-loorkull, sookurg, hallpõsk-pütt).	Kiskjate arvukuse reguleerimiseks erimeetmeid vaja ei ole, tegevuskavasse seda panema ei pea.
Ehitustegevus maismaal	Elupaikade hävimine, häirimise suurenemine.	Olemasolevad ehitised ei mõjuta kaitse-eesmärgi saavutamist. Uute ehitiste kavandamine lindudele olulistesse elupaikadesse võib olla negatiivne mõju.	HA-l hinnatakse mõju eelhindamisega ja vajadusel KSH/KMH käigus või HA teatise menetlemisel.
Ehitustegevus meres (süvendamine, kaadamine, tuulegeneraatorite rajamine)	Häirimine, veelinnuliikide toitumistingimused võivad oluliselt muutuda, sest tööd võivad põhjustada olulisi muutusi põhjaelustiku liigilises koosseisus ja biomassis.	Sõltub tööde mahust ja muudest asjaoludest, sh leevendavate meetmete rakendamisest.	Suuremahuliste tööde puhul hinnatakse mõju vee erikasutusloa menetluses eelhindamisega või KMH käigus.

Tegevus/ Tegur	Mõju lindudele	Mõju tugevus	(Kaitse)meetmed
Kalapüük suuresilmaliste nakkevõrkudega	Täiendav suremus	Kalapüügi (lindude hukkumise võrkudes) mõju ei ole täpselt teada. Kirjuhakk on suurtesse ja tihedatesse parvedesse koonduv liik ja neid võib ühes nakkevõrgus hukkuda mitmeid. Selliseid juhuseid on registreeritud.	Uudepanga lahe liitmisel Vilsandi RP-i tuleb kaaluda tähtajalise nakkevõrkudega püügi keelu rakendamist kirjuhaha kõige olulisemas talvitumispiirkonnas.
Veelinnujaht	Häirimine	Jaht on ilmselt ebaolulise mõjuga, sest naabruses asuvas Vilsandi RP-s linnujahti ei toimu ja see on piisavalt suur ja turvaline paguala ning ka HA rannajoon on pikk ja häirimisvabasid piirkondi on piisavalt.	
Mereökosüsteemi seisundit mõjutavad looduslikud ja inimese põhjustatud protsessid (eutrofeerumine, õlireostus, prügi meres)	Lindude hukkumine (õlireostuse puhul, plastjätmete takerdumine vms), toitumistingimuste halvenemine.	Eutrofeerumise mõju on pikaajaline, õlireostuse mõju sõltub reostuse hulgast jm teguritest.	Ühe hoiuala piires ei ole võimalik kaitsemeetmeid rakendada; üldised meetmed Läänemere keskkonnaseisundi parandamiseks ja õli- ning muu reostuste ennetamiseks, avastamiseks ning likvideerimiseks; randa uhitud lindude loenduste jätkamine.

3.1.2.4. Apteegikaan

Inimmõjudest ohustavad apteegikaani elupaikasad kõige enam veerežiimi muutused, veekogude risustamine ja reostamine, kaldaalade rikkumine ning kaevandustööd. Samuti peremeesorganismide (kariloomade) vähenemine ning karjatatavate märgalade ja väikeveekogude kadumine. Suur osa Eestis teada olevatest apteegikaani elupaikadest ja nende lähiümbrusest on olnud kasutuses koduloomade karjamaadena¹⁸.

Seetõttu on oluline hoiuala kahel teadaoleval apteegikaani elupaigal kiiresti (taas)alustada hobuste või veiste karjatamist. Kaitse-eesmärk on apteegikaani elupaikade säilitamine.

3.2. Poollooduslike koosluste hooldamine

Hoiu- ja kaitseala piires hooldati nii 2009. kui 2010. aastal 35,66 hektarit pool-looduslike kooslusi 5 eraisiku/ettevõtja poolt (tabel 7). Seega hooldatakse vaid 4,4 % (joonis 2) kõigist hooldust vajavatest kooslustest, mida on kokku 818,8 ha. Loomühikuid¹⁹ on hoiuala pool-looduslikel kooslustel praegu ca 15. Kõige suurem kari 60 lambaga on Kalev Raugal, lisaks on olemas väiksemad lambakarjad. Piirkonnas peetakse lambaid ja hobuseid ka rohkem, kuid neid ei karjatata pool-looduslikel kooslustel.

Minimaalselt on kõigi hoiu- ja kaitseala koosluste hooldamiseks vaja 131,3 loomühikut ehk näiteks 874 täiskasvanud lammast. Maksimaalselt võib hoiualal karjatada 3775 täiskasvanud lammast. Vajalik on ka täiendava hooldustehnika soetamine poollooduslike koosluste hooldamiseks.

¹⁸ Talvi, Tõnu, Apteegikaan, kena vereimeja. Eesti Loodus 2004/05.

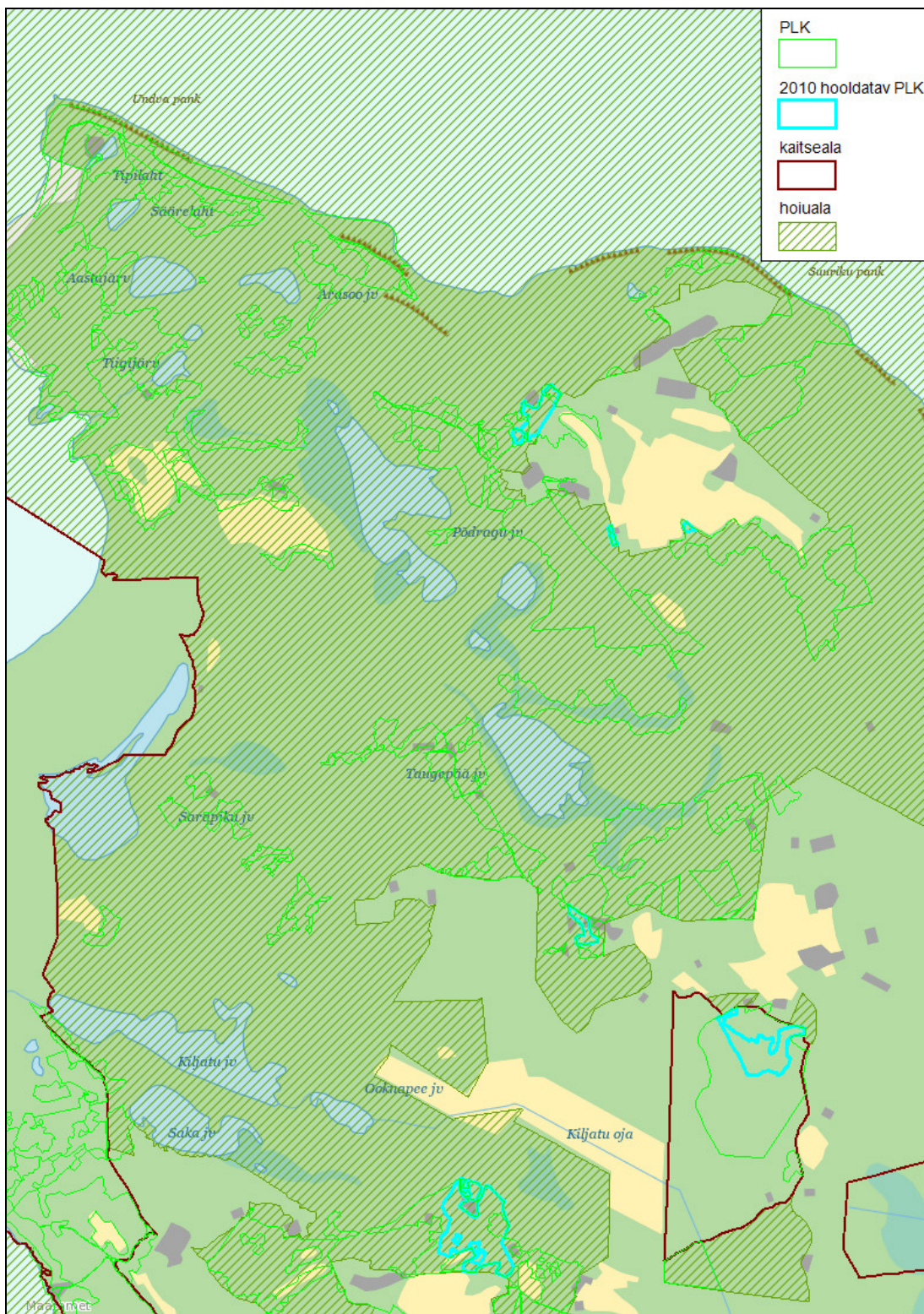
¹⁹ Üle 24 kuu vanune veis, sh ammlehm = 1 lü;
6–24 kuu vanune veis = 0,6 lü;
kuni 6 kuu vanune veis = 0,2 lü;
üle 6 kuu vanune hobune või mära koos varsaga = 0,7 lü;
üle 12 kuu vanune kits või lammas, kits või utt kuni 6 kuu vanuste talledega = 0,15 lü;
6–12 kuu vanune kits või lammas = 0,05 lü.
(Põllumajandusministri 8. märtsi 2010. a määrus nr 19. Poolloodusliku koosluse hooldamise toetuse saamise nõuded, toetuse taotlemise ja taotluse menetlemise täpsem kord aastateks 2007–2013.)

Tabel 7. Pool-looduslike koosluste hooldus

Elupaigatüüp	Inventeeritud pindala²⁰ (ha)	Hooldatav pindala²¹ (ha)	Vajalik koormus (lü)
rannaniidud (1630*)	17,4	-	7-22,6
puiskarjamaad (9070)	2,9	2,31	0,9-2,9
kadastikud (5130)	46,8	-	9-46,8
lood (6280*)	493,1	23,18	97,2-493,1
puisniidud (6530*)	173,7	10,17	-
liigirikkad madalsood (7230)	84,9	-	17-84,9
Kokku	818,8	35,66	131,1-650,3

²⁰ Keskkonnaameti andmed

²¹ Keskkonnaameti andmed



Joonis 2. Poollooduslike koosluste hooldus 2010. aastal

3.3. Seire ja inventuurid

3.3.1. Seire

Kaitse- ja hoiuala seisundi jälgimiseks on vajalik riikliku seire jätkamine olemasolevates seirejaamades ja –aladel:

- 1) ohustatud soontaimede ja samblaliikideseire (hoiualal 31 ala, kaitsealal 3 ala)
- 2) haruldaste ja ohustatud taimekoosluste seire (hoiualal 2, kaitsealal 2 ala)
- 3) päevaliblikate koosluste seire (12 jaama)
- 4) väikejärvede seire (1 jaam)
- 5) rannikumere seire Uudepanga lahe transektil.
- 6) puisniidu astlaliste seire.
- 7) valgepõsk-lagle kevadine lennuloendus (iga kahe aasta tagant mai keskel; järgmised loendused 2014, 2017 ja 2020); loendatakse ka teised veelinnud; KKK-ga vahendeid ei planeerita, sest seire hõlmab kogu Lääne-Eesti saarestiku ja ranniku.
- 8) kesktalvine veelinnuloendus– loendus rannikult igal aastal jaanuaris; KKK-ga vahendeid ei kavandata.
- 9) randa uhutud lindude loendus. Kaks loendust – üks kevadel ja teine sügisel. Tagamõisa hoiuala rannik kuulub seirealasse, mis hõlmab piirkonna Kõruselt Pangani.

Kaitse tulemuslikkuse hindamiseks vajalik seire:

- 10) Kaitstavate linnuliikide seire valitud elupaikades (järved, valitud metsatüübid, Kõruse loopealne) – üks loendus kaitsekorraldusperioodi jooksul.
- 11) Mittepesitsusaegsete veelinnukogumite lennuloendused kahel aastalkaitsekorralduskavaga kaetava perioodi jooksul. Peavad hõlmama ka Vilsandi rahvusparki avamereosa, kaks loendust aastas – kevad, sügis. Osutub otstarbekaks siis, kui Vilsandi rahvusparki laiendatakse Vilsandist läänes ja edelas asuvate avameremadalike arvel.

3.3.2. Inventuurid

- 1) Metsaelupaigatüüpide inventuur. Vanade loodusmetsade inventuur, et välistada elupaigatüübi kriteeriumitele mittevastavad loometsad. Kordusinventuur vanade laialehiste metsade,

puiskarjamaade ja puisniitadena inventeeritud elupaigatüüpidel kaitsemeetmete selgitamiseks. Soostuvate ja soo-lehtmetsade (9080*) inventuur kaitsealal, sest planeeritava Tagamõisa looduskaitseala kaitse-eeskirja eelnõu ekspertiis (M. Reitalu 2008) soovib lisada soostuvad ja soo-lehtmetsad looduskaitseala kaitse-eesmärgiks, kuid inventeeritud seda alal ei ole. Elupaigatüübi okasmesad oosidel ja moreenikuhjatistel paiknemise või mitte paiknemise täpsustamine hoiualal.

- 2) Hoiuala kaitse-eesmärgina nimetatud, kuid reaalselt kaardistamata elupaigatüübi - aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niidud (6510), inventuur.
- 3) Selgrootute (päevaliblikad, mardikad, maismaateod) inventuur valitud elupaikades.
- 4) Merikotka uute pesapaikade inventuur. Ühe haudepaari pesa asukoht ei ole teada. Kõik pesad tuleb üles otsida ning kontrollida asustatust ja sigimisedukust vähemalt kahel aastal kaitsekorralduskava perioodi jooksul.
- 5) Kirjuhaha uuringud. Globaalselt ohustatud liigi talvitumisökoloogia jm selgitamiseks on vajalik uuringute läbiviimine. Need kavandatakse liigi tegevuskavaga (koostamisel aastateks 2012-2016). Eelarvelisi vahendeid kaitsekorralduskavaga ei planeerita.

3.4. Info ja teavitamine

Oluline on jagada kohalikele elanikele teavet kaitse- ja hoiuala väärtuste, kaitsemeetmete ja võimalike toetuste kohta. Koostöös MTÜ Tagamõisaga saab selleks vajadusel korraldada infopäevi Tagamõisa seltsimajas. Vajalik on ka trükise koostamine kaitseväärtuste ja -meetmete kohta ning selle levitamine kohalike elanike seas.

Kaitseväärtuste tutvustamiseks on vajalik Tagamõisa puisniidu infotahvli uuendamine.

3.5. Maastikuliste ja rekreatiivsete väärtuste parandamine

Mitmed maastikuhoolduse ja puhkemajanduslikud tööd on ettenähtud ka Tagamõisa piirkonna külade arengukavas ja Kihelkonna valla üldplaneeringus. KKK-s on nendega arvestatud.

Kaitseväärtuste säilitamiseks ja rekreatiivsete väärtuste parandamiseks on vajalikud järgmised tegevused (kaart lisas 4):

- 1) Luua erinevaid maastiku- ja kultuuriobjekte (meri, järved, lited, mälestised, militaarobjektid jne) haarav matkaradade süsteem. Võimalik matkaradade võrgustik lisas 4.
- 2) Tagamõisa puisniidu piknikuplatsi korrastamine.
- 3) Suuriku ja Kuriku pankade juurdepääsuteede viitamine ja korrastamine
- 4) Puhkealade arendamine (4 tk): Undva küla puhke- ja telkimisplatsi väljaehitamine (5 telkimiskohta, 3 parkimiskohta, 1 sädemepüüdjaga lõkkekoht, 2 pinki); Rannaküla puhke- ja telkimisplatsi väljaehitamine (5 telkimiskohta, 3 parkimiskohta, 1 sädemepüüdjaga lõkkekoht, 2 pinki); Neeme küla supluskoht (supluskoht, kus munitsipaalmaale taristut ei rajata; parkimine eemal eramaal teeääres, sest teed munitsipaalmaani ei lähe, eramaaomaniku nõusolekul teeäärde parkla 3 parkimiskohaga); Sarapiku järve puhke- ja telkimisplatsi ning suplus- ja laotrikoha korrastamine (10 telkimiskohta, 3 parkimiskohta, 1 sädemepüüdjaga lõkkekoht, 4 pinki). Ala asub eramaal ja tegevused on võimalikud eramaaomaniku nõusolekul. Siiani on ala puhkealana kasutatud. Korraldatud on ka laagreid.
- 5) Avalike suplus- ja puhkekohtade ning vaatamisväärsuste viitamine.
- 6) Undva ninal riigimaal asuva laguneva piirivalvehoone renoveerimine linnuvaatluskohaks ning ala kaitseväärtusi tutvustava stendi paigutamine sinna. Undva nina on külastatavaim kirjuhaha vaatlemise paik, sh paljude teistest riikidest tulnud linnuhuviliste poolt.

Tuleb tähistada Tagamõisa hoiuala (HA on tähistamata. Planeeritavad HA tähiste asukohad on lisas 4) ja vajadusel uuendada tähistust nii hoiualal kui ka Tagamõisa puisniidul (Tagamõisa puisniit on tähistatud, kuid KKK koostamisel olemasolevate tähiste asukohti ei kaardistatud).

3.6. Kaitsevormi muutmine

Tagamõisa hoiuala piirneb Vilsandi rahvuspargiga. Väärtused on nii rahvuspargi kui hoiuala piires samad või võrreldavad, kuid kaitsevorm erinev. Kohati on elupaigatüübid poolitatud rahvuspargi ja hoiuala piiril, eriti kehtib see Harilaiu poolsaare jätkuks olevatele rannamoodustistele kujunenud elupaigatüüpide puhul. Nii kaitseala haldamisel kui ka kohalikele elanikele on selgem, kui tegemist on ühe kaitsealaga paari erineva asemel.

Tagamõisa poolsaare loodus (järved, märgalad, pool-looduslikud kooslused, metsad), (küla)maastik ja kultuuripärand on võrreldav Vilsandi rahvusparki piires asuvate Kuusnõmme ja Elda poolsaarega ning Tagamõisa hoiuala osaline arvamine rahvusparki koosseisu on õigustatud. Linnustiku kaitse eesmärgil on olulisim Uudepanga lahe ja Undva ninaga piirneva rannikumere hõlvamine Vilsandi rahvusparki koosseisu.

3.7 Kokkuvõtte kaitstavate alade väärtustest, ohuteguritest ja meetmetest

Kokkuvõtte kaitstavate alade peamistest väärtustest, nende kaitse-eesmärkidest, ohustavatest teguritest ja vajalikest meetmetest on esitatud tabelis 8.

Tabel. 8. Kaitstavate alade väärtuste, ohutegurit ja meetmete kokkuvõte

Väärtus	Kaitse-eesmärk		Ohutegurid	Meetmed
	Kaugem (30 a pärast)	Lähem (10 a pärast)		
Kooslused				
Rannikulõukad (1150*), 1,2 ha	Säilinud on elupaigatüüpide mitmekesisus ja soodne seisund.	Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 1,2 ha esinduslikkusega A.	Looduslikud protsessid – mere tegevus. Randade külastatavuse kasv - tallamine ja häirimine.	Külastajate teavitamine.
Esmased rannavallid (1210), 8,35 ha		Säilinud on elupaigatüüpide mitmekesisus ja soodne seisund praeguse pindala ulatuses.		
Püsitaimestuga kivirannad (1220), 8,35 ha				
Merele avatud pankrannad (1230), 4 ha		Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 4 ha esinduslikkusega A.		
Rannaniidud (1630*), 17,4 ha	Rannaniidud on soodsas seisundis ja liigirikkad.	Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 17,4 ha esinduslikkusega A.	Majandamata rannaniidud.	Võimalusel niitmine, sest karjatamine kitsal ribal on keeruline.
Püsitaimestuga liivarannad (1640), 1,7 ha	Säilinud on elupaigatüübi soodne seisund vähemalt praeguse pindala ulatuses.	Elupaigatüüpi on säilinud 1,7 ha. Esinduslikkus C on paranenud B-ks.	Randade külastatavuse kasv - tallamine ja häirimine.	Külastajate teavitamine.

Väärtus	Kaitse-eesmärk		Ohutegurid	Meetmed
	Kaugem (30 a pärast)	Lähem (10 a pärast)		
Eelluited (2110), 0,88 ha		Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 0,88 ha esinduslikkusega A.		
Valged luited (liikuvad rannikuluided) (2120), 0,88 ha		Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 0,88 ha esinduslikkusega A.		
Hallid luited (kinnistunud rannikuluided) (2130*), 6,2 ha		Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 6,2 ha esinduslikkusega A.		
Metsastunud luited (2180), 37,7 ha		Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 37,7 ha esinduslikkusega A.		
Vähe- kuni kesktoitelised järved (3140), 189,6 ha	Looduslik seisund on säilinud.	Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 189,6 ha esinduslikkusega A.	Kuivendamine.	Mõjude hindamine.
Kadastikud (5130), 46,8 ha	Kadastikud on säilinud poollooduslike kooslustena.	Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 46,8 ha esinduslikkusega A.	Majandamise puudumine või alakarjatamine.	Regulaarne karjatamine. Soovitav karjatamiskoormus on kuni 0,7 lü/ha.

Väärtus	Kaitse-eesmärk		Ohutegurid	Meetmed
	Kaugem (30 a pärast)	Lähem (10 a pärast)		
Kuivad niidud lubjarikkal mullal (6210), 7,04 ha	Säilinud on elupaigatüüpide soodne seisund vähemalt praeguse pindala ulatuses.	Soodsas seisundis elupaigatüüpi on 7,04 ha esinduslikkusega A.	Majandamise puudumine või alakarjatamine.	Karjatamiskoormuse suurendamine ja karjatamise laiendamine.
Liigirikkad niidud lubjavaesel mullal (6270*), 3,4 ha		Elupaigatüüpi on säilinud 3,4 ha. Esinduslikkus C on paranenud B-ks.		
Lood (6280*), 493,1 ha	Loodude soodne seisund ja pindala on säilinud vähemalt praeguses suuruses.	Elupaigatüüpi on säilinud 493,1 ha esinduslikkusega B.		
Aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niidud (6510)	Säilinud on elupaigatüüpide soodne seisund.	Elupaiga paiknemine ja seisund on täpsustunud.		
Puisniidud (6530*), 173,7 ha	Puisniidud on säilitanud soodsa seisundi ja vähemalt 2010. a pindala.	Elupaigatüüpi on säilinud 173,7 ha esinduslikkusega B.	Majandamise puudumine.	Puisniidu taastamine/valikraie, iga-aastane niitmine (koos heina koristamisega) ja langenud okste kokku korjamine. Taastada siis, kui edaspidi suudetakse tagada järjepidev hooldus.
Siirde- ja õõtsiksood (7140), 4,5 ha	Looduslikult arenev kooslus.	Elupaigatüüpi on säilinud 4,5 ha esinduslikkusega A.	Maaparandus ja kuivendamine.	Majandustegevusest hoidumine. Mõjude

Väärtus	Kaitse-eesmärk		Ohutegurid	Meetmed
	Kaugem (30 a pärast)	Lähem (10 a pärast)		
Lubjarikkad madalsood lääne-mõõkrohuga (7210*), 210,5 ha		Elupaigatüüpi on säilinud 210,5 ha esinduslikkusega A.		hindamine.
Liigirikkad madalsood (7230), 84,9 ha	Liigirikkad madalsood on säilitanud soodsa seisundi ja vähemalt 2010. a pindala.	Elupaigatüüpi on säilinud 84,9 ha esinduslikkusega A.	Majandamise puudumine või alakarjatamine.	Karjatamine koormusega 0,2–1,0 lü/ha.
Vanad loodusemetsad (9010*), 700,7	Looduslikult arenev kooslus.	Elupaiga paiknemine ja seisund on täpsustunud.	Ehitustegevus, Puude raiumine ja kõdupuidu eemaldamine.	Majandustegevusest hoidumine.
Vanad laialehised metsad (9020*), 292,1 ha	Looduslikult arenev kooslus.	Elupaigatüüpi on säilinud 292,1 ha esinduslikkusega A.		
Soostuvad ja soo- lehtmetsad (9080*), 36,7 ha	Looduslikult arenev kooslus.	Elupaigatüüpi on säilinud 36,7 ha esinduslikkusega A. Säilinud on niiskusrežiim ja liikide kooslus.	Puude raiumine ja kõdupuidu eemaldamine ning kuivendamine.	
Okasmesad oosidel ja moreenikuhjatistel (9060)		Metsaelupaigatüüpide inventuuriga on täpsustatud elupaiga paiknemine või mitte paiknemine hoiualal.		
Puiskarjamaad (9070), 2,9 ha	Puiskarjamaad on säilitanud soodsa seisundi, inventeeritud pindala on suurenenud.	Elupaigatüüpi on säilinud 2,9 ha. Esinduslikkus B on paranenud A-ks.	Puuduv või vähene karjatamine.	Karjatamisega alustamine või jätkamine koormusega 0,3 – 1,0 lü/ha.
Elustik				

Väärtus	Kaitse-eesmärk		Ohutegurid	Meetmed
	Kaugem (30 a pärast)	Lähem (10 a pärast)		
Kaitstavad taimeliigid	Kaitstavate taimeliikide elupaigad on säilinud ja liigid seal olemas.	Kaitstavate taimeliikide elupaigad on säilinud ja liigid seal olemas.	Karjatamise ja niitmise puudumine.	Karjatamise ja niitmise säilitamine ja taastamine poollooduslikel kooslustel.
			Metssiga.	Metssigade arvukuse vähendamine.
Suur-mosaiikliblikas (<i>Hypodryas maturna</i>)	Kaitstavate liblikaliikide elupaigad on säilinud ja liigid seal olemas.	On eeldused liblikate elupaikade säilitamiseks.	Majandamata puisniidud.	Puisniitude niitmine ja taastamine.
Vareskaera-aasasilmik (<i>Coenonympha hero</i>)				
Sõõrsilmik (<i>Lopinga achine</i>)				
Linnustik	Kaitsealuste liikide mitmekesisus ja arvukus on sama või tõusnud.	Säilitatud on kaitsealuste liikide mitmekesisus, arvukus ja elupaigad.	Karjatamise ja niitmise puudumine.	Karjatamise ja niitmise taastamine.
			Rebase arvukuse kasv	Rebaste küttimine.
Apteegikaan (<i>Hirudo medicinalis</i>)	Apteegikaani elupaigad on säilinud ja liik seal olemas.	Apteegikaani elupaigad on säilinud ja liik seal olemas.	Veerežiimi muutused, veekogude risustamine ja reostamine, kaldaalade rikkumine ning kaevandustööd.	Mõjude hindamine vajadusel.

Väärtus	Kaitse-eesmärk		Ohutegurid	Meetmed
	Kaugem (30 a pärast)	Lähem (10 a pärast)		
			Kariloomade vähenemine ning karjatatavate märgalade ja väikeveekogude kadumine.	Liigirikastel sooniitudel veiste ja hobuste karjatamine.
Maastik				
Rekreatiivsed väärtused.	Maastiku rekreatiivne väärtus on säilitatud.	Puhkevõimalused on paranenud.	Suunamata turism.	Matkaradade, puhke- ja telkimisplatside väljaehitamine. .
Esteetilised väärtused	Pangad on maastikus leitavad ja vaadeldavad.	Pangad on eksponeeritud.	Pankadel sõidetakse väljapool teid.	Suuriku ja Kuriku pankade juurdepääsuteede viitamine ja korrastamine.

4. Tegevuskava

Ptk	Tegevuse nimetus	Tegevuse tüüp	Korraldaja	Priori teet ²²	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Tegevuse maksumus kokku
					X 100 eurot										
Hooldus, taastamine ja ohjamine															
2.1.1.5. 3.1.1.5.	Loodudel karjatamine	Koosluse hooldustöö	KA	1	45	93	139	186	232	232	232	232	232	232	1855
2.1.1.5. 3.1.1.5.	Loodude taastamine	Koosluse taastamistöö	KA	1		19	19								38
2.1.1.4. 3.1.1.4.	Kadastike taastamine	Koosluse taastamistöö	KA	2		19	19								38
2.1.1.5. 3.1.1.5.	Tagamõisa puisniidu hooldus	Koosluse hooldustöö	KA	1	26	36	48	60	71	71	71	71	71	71	596
2.1.1.4. 3.1.1.4.	Kadastikel karjatamine	Koosluse hooldustöö	KA	1	9	13	17	20	24	24	24	24	24	24	203
2.1.1.6. 3.1.1.6.	Liigirikastel madalsoodel karjatamine sh apteegikaani elupaigad	Koosluse hooldustöö / Liigi elupaiga hooldustöö	KA	1	19	37	56	74	93	93	93	93	93	93	744
2.1.1.7. 3.1.1.7.	Puiskarjamaadel karjatamine	Koosluse hooldustöö	KA	1	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	60

²² esimene prioriteet – hädavajalik tegevus, millela kaitse-eesmärkide täitmine planeeritavas ajavahemikus on võimatu, see on väärtuste säilimisele ja toimiva ohuteguri kõrvaldamisele suunatud tegevus; kaitsekorralduse tulemuslikkuse hindamiseks vajalik tegevus;
teine prioriteet – vajalik tegevus, mis on suunatud väärtuste taastamisele, eksponeerimisele ja potentsiaalsete ohutegurite kõrvaldamisele;
kolmas prioriteet – soovituslik tegevus ehk tegevus, mis aitab kaudselt kaasa väärtuste säilimisele ja taastamisele ning ohutegurite kõrvaldamisele.

3.1.2.1.	Metssigade arvukuse vähendamine	Muu koosluse seisundit parandav töö / Muu liigi elutingimuste parandamistöö	Kihelkonna Jahiselts	3											
Inventuurid, seired, uuringud															
3.3.1.	Väikejärvede seire	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.1.	Ohustatud soontaimede ja samblaliikide seire	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.1.	Haruldaste ja ohustatud taimekoosluste seire	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.1.	II kategooria kaitsealuste taimeliikide seire	Tulemusseire	KA	2					19						19
3.3.1.	Päevaliblikate koosluste seire	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.1.	Puisniidu astlaliste seire	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.1.	Rannikumere seire Uudepanga lahe transektil	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.1.	Haudelinnustiku seire	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.2.	Metsaelupaigatüüpide inventuur	Inventuur	KA	1		38									38

3.3.2.	Hoiuala kaitse-eesmärgina nimetatud, kuid reaalselt kaardistamata elupaigatüübi - aas-rebasesaba ja ürt-punanupuga niidud (6510), inventuur.	Inventuur	KA	1		5									5
3.3.1.	Valgepõsk-lagle kevadine lennuloendus	Riiklik seire	KA	3				x			x			x	
3.3.1.	Kesktalvine veelinnuloendus	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.1.	Randa uhitud lindude loendus	Riiklik seire	KA	3	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
3.3.2.	Selgrootute (päevaliblikad, mardikad, maismaateod) inventuur valitud elupaikades.	Inventuur	KA	3		19									19
3.3.1.	Kaitstavate linnuliikide inventuur valitud elupaikades	Tulemusseire	KA	2					32						32
3.3.2.	Merikotka uute pesapaikade inventuur	Inventuur	KA	2					3					3	6
3.3.1.	Mittepesitsusaegsete veelinnukogumite lennuloendused	Tulemusseire	EMÜ, EOÜ	2		51						51			102

3.3.2.	Kirjuhaha uuringud vastavalt liigi tegevuskavale.	Uuring	KA	1										
Taristu, tehnika ja loomad														
3.4.	Tagamõisa puisniidu infotahvli uuendamine	Infotahvlite hooldamine	RMK	2		10								10
3.5.	Tagamõisa poolsaart hõlmava matkaradade võrgustiku loomine	Radade ja puhkekohtade rajamine/likvide erimine	MTÜ Tagamõisa	3		26								26
3.5.	Puhkealade arendamine (4 tk)	Radade ja puhkekohtade rajamine	Kihelkonna VV	3	8	14	14							36
3.5.	Suuriku ja Kuriku pankade juurdepääsuteede viitamine ja korrastamine	Radade, külastuskeskuste ja puhkekohtade hooldamine	Kihelkonna VV	3		6								6
3.5.	Puisniidu piknikuplatsi korrastamine	Radade, külastuskeskuste ja puhkekohtade hooldamine	RMK või MTÜ Tagamõisa	2	6									6
3.5.	Undva ninal oleva laguneva piirivalvehoone renoveerimine linnuvaatluskohaks ja infotahvli paigaldamine	Radade, külastuskeskuste ja puhkekohtade rajamine	RMK	2	89									89
3.2.	Kariloomade soetamine	Tehnika/Loomade soetamine	Huvilised	2	918	918	918	918	918					4590

3.2.	Hooldustehnika soetamine PLK hooldamiseks	Tehnika/Loomade soetamine	Huvilised	2	95	95	95	95	95						475
Tähistamine															
3.5.	Hoiuala tähistuste paigaldamine (6 kohas)	Kaitsealuste objektide tähistamine	RMK	3	4										4
Kaitseala tutvustamine ja keskkonnaharidus															
3.4.	Trükise koostamine kaitseväärtuste ja – meetmete kohta ning selle levitamine kohalike elanike seas.	Trükiste väljaandmine	KA	3			13								13
Kavad, eeskirjad															
3.6.	Kaitse-eeskirja muutmine ja kaitse-eesmärkide uuendamine.	Kaitsekorra muutmine	KA	1	x										
5.	Kaitsekorralduskava vahehindamine	Tegevuskava	KA	1						x					
5.	Kaitsekorralduskava uuendamine	Tegevuskava	KA	1										35	35

5. Tulemuslikkuse hindamine

KKK tulemuslikkuse kiireimad indikaatorid on iga-aastased taimeliikide, elupaigatüüpide ja haudelinnustiku seired (pt 3.3.). Vastavalt liikide ja koosluste seisundile tuleb kaitsemeetmeid vajadusel tugevdada.

KKK tulemuslikkuse vaheanalüüs teostatakse 2017. aastal, kui toimub 2012-2016 tegevuste elluviimise ülevaatus ning uue tegevuskava koostamine. Tulemuslikkust hinnatakse KKK jooksul toimunud seirete, uuringute ja inventuuride alusel, poollooduslike koosluste puhul ka hooldatava ala pindala järgi.

Rakendatud kaitsemeetmed on olnud tulemuslikud, kui kaitseväärtused on säilinud ja nende kaitse-eesmärgid saavutatud. Indikaatorid kaitsekorralduskava elluviimise ja eesmärkide saavutamise hindamiseks on toodud alljärgnevas tabelis 9. Kaitsekorralduskava perioodi viimasel aastal tuleb koostada uueks perioodiks uus kaitsekorralduskava.

Tabel 9. Indikaatorid tulemuslikkuse hindamiseks.

Väärtus	Indikaator	Mõõtmisviis	Praegune seis	Oodatav tulemus
Puisniidud (*6530)	hooldatud elupaigatüübi pindala	PLK-toetused ja konrollandmed	2010. a 10,17 ha	hooldatud elupaigatüübi pindala on vähemalt 10,17 ha
Lood (6280*)	hooldatud elupaigatüübi pindala	PLK-toetused ja konrollandmed	2010. a 23,18 ha	hooldatud elupaigatüübi pindala on vähemalt 23,18 ha
Vanad loodusmetsad (9010*)	säilinud elupaigatüübi pindala	inventuur, ortofotod	2010. a 700,66 ha. Esinduslikkus B	elupaigatüüpi on säilinud, 700,66 ha esinduslikkusega B
Püramiidjas koerakäpp (<i>Anacamptis pyramidalis</i>)	liigi arvukuse püsimine või suurenemine (trend pole	tulemuslikkuse seire	2010. a 13 leiukohta	liigi arvukus 13 leiukohta või tõusnud

	langev)			
Soohiilakas (<i>Liparis loeselii</i>)	liigi arvukuse püsimine või suurenemine (trend pole langev)	tulemuslikkuse seire	2010. a 13 leiukohta	liigi arvukus 13 leiukohta või tõusnud
Nõmmelõoke (<i>Lullula arborea</i>)	liigi arvukus 15-25 paari või tõusnud	tulemusseire	2010. a 15-25 paari	liigi arvukus 15-25 paari või tõusnud
Punaselg-õgija (<i>Lanius collurio</i>)	liigi arvukus 10-20 paari või tõusnud	tulemusseire	2010. a 10-20 paari	liigi arvukus 10-20 paari või tõusnud
Sookurg (<i>Grus grus</i>)	liigi arvukus 25-30 paari või tõusnud	tulemusseire	2010. a 25-30 paari	liigi arvukus 25-30 paari või tõusnud

6. Kasutatud kirjandus

1. Eesti Ornitoloogiaühing 2001. Linnuliigid, kelle kaitse Eestis vajab korraldamist. Hirundo Supplementum 4:2-4.
2. Elts, J., Kuresoo, A., Leibak, E., Leito, A., Leivits, A., Lilleleht, V., Luigujõe, L., Mägi, E., Nellis, Rein, Nellis, Renno & Ots, M 2009. Eesti lindude staatus, pesitsusaegne ja talvine arvukus 2003-2008. Hirundo 22: 3–31.
3. Hoiualade kaitse alla võtmine Saare maakonnas. Vabariigi Valitsuse 27. juuli 2006. a määrus nr 176
4. Martin, Mati. Euroopa haruldused Eestis. Suur-mosaiikliblikas ja teelehe-mosaiikliblikas Eesti Loodus, 2007/05.
5. Martin, Mati. Euroopa haruldused Eestis. Sõõrsilmik. Eesti Loodus, 2007/03.
6. Martin, Mati. Euroopa haruldused Eestis. Vareskaera-aasasilmik. Eesti Loodus, 2007/07.
7. Pehlak, H., Luigujõe, L. & Kuresoo, A. 2001. Kesktalvise veelindude loendused Eestis rannavetes 1994-1999. Hirundo 14 (1): 11-26.
8. Tagamõisa Natura-ala pilootkaitsekorralduskava. Sihtasutus Säästva Eesti Instituut 2002.
9. Talvi, Tõnu. Apteegikaan, kena vereimeja. Eesti Loodus 2004/0